
KORTÁRSAINK

Interjú

Vékás János

EGY AKTIVISTA ÉLETE

BESZÉLGETÉS OLAJOS V. MIHÁLYVAL

I. RÉSZ

Szeretném, ha minél több emlékét elmondana a jugoszláviai magyar szellemi élet és intézményrendszer alakulásáról. Az emlékezések azonban sohasem érthetők meg teljesen, ha az emlékező egyénisége homályban marad. Ezért ott kell kezdenünk, hogy egy alvégi parasztházban született, Zentán. Azt is tudom, hogy 1920-ban, de nem tudom, milyen szociális környezetben, és pontosan azt sem, hogy mi a véleménye arról, származása mennyire és milyen irányban befolyásolta sorsának alakulását.

Az a zentai Alvég, ahol 1920. szeptember 22-én születtem, az akkori nevén Vojvoda Uglješa utca (azelőtt Dob utcának hívták, most meg Arany János utca), parasztkörnyezet volt. Kisparasztok, napszámosok, földnélküliek, esetleg jobbmódú parasztok éltek akkor ott, ezenkívül egy-két kovács, bográn, kisboltos. Apám, Olajos Vince, szintén Zentán született, anyám, Mélykúti Viktória pedig Kanizsán. Mindketten parasztcsaládból származtak.

Harmadik gyerek voltam, de tíz gyereket szült az anyánk. Szüleimnek csak 8—9 láncc földjük volt, részben örökölték, valamennyit hozzászereztek. Apánk egy hold földön Pánában szőlőt telepített, kézzel művelte, ásóval rigolította egy méter mélyen.

Szóval igyekező ember volt...

Nagyon dolgoz, józan ember volt, és szerette, nagyra értékelte foglalkozását. Szűkösen éltünk, de nem mondhatnám, hogy nagy nélkülözések közepette. A kisparaszti gazdaságot legjobban az adó meg az árólló nyomta. Az 1929—31. évi gazdasági válság különösen megnehezítette a helyzetet. Apánknak mégis sikerült megtartania kis gazdaságát és mindent, ami a műveléshez kellett, de ezt csak úgy lehetett, hogy mi, gyerekek már kis korunk óta segítettünk neki. Munkára fogtak bennünket, és ez szigorú törvény volt. Még így is megesett, hogy ránkrontott a végrehajtó, és foglalt az adóért.

Apánk arra törekedett, hogy taníttassa gyerekeit. Be sem töltöttem a hatodik életévemet, amikor 1926 szeptemberében beíratk az első elemibe az alvégi iskolába. Ott jártam ki két osztályt. Fodor tanító jól megtanított bennünket olvasni, írni, számolni 20-ig. Másodikban a Stöckl tanított, kevésbé jól, csaknem minden órán kigúnyolta, megverte a gyerekeket.

Nyolcéves koromban, 1928 őszén az alsó Tiszaparra költöztünk Olajos Antal öregapámhoz, az Olajos öregházba. Ez a terület a központi iskola körzetébe tartozott, harmadik és negyedik elemibe oda jártam. Könnyen beilleszkedtem az osztályba, habár ott alig volt néhány parasztyerek. A negyedikben Guelmino Kálmán tanított bennünket kitűnően; megnyerő, barátságos volt.

A négy elemi után, 1930 szeptemberében beiratkoztam az első gimnázium magyar tagozatára. A felső osztályokat megszüntették a zentai gimnáziumban, de a négy alsót meghagyták. Közepes eredménnyel tanultam. Ez viszont azal járt, hogy kevesebbet dolgozhattam, és sokszor a bátyáim a földeken dolgoztak édesapánkkal — anyánk kinti munkákra nem járt —, én pedig iskolában voltam, vagy esetleg odahaza ültem és tanultam. Azért az iskola mellett is szakítottam időt a jószág körüli tennivalókra, szünidőben én is kijártam a földre kukoricát ültetni, ekézni, kapálni, aratni, búzát hordani.

A tanulás megtetszett. Nagy kedvvel olvastam, szerettem volna ismereteket szerezni, nyelveket is tanulni, de mindehhez nem volt elegendő idő, mert dolgozni kellett. Az a körülmény, hogy nem tanulhatok, olvashatok, művelődhetek annyit, amennyit szeretnék, mert a család anyagi helyzete munkára kényszerít, gondolkodásra készítetett: milyen is ez a helyzet, amelyben élünk, és hogy lehetne ebből kijutni, de nem csak magamnak, mert csakhamar felismerem, hogy osztálytársaim, játszótársaim többsége is hasonló helyzetben van. Kurattam az okokat is, így fokozatosan sok mindenre rájöttem.

Római katolikus családban születtem, anyánk igen vallásos asszony volt. Az ő nevelése, az iskolai hitoktatás, kötelező templomba járás folytán jámbor katolikus hívőként nevelkedtem elemista és alsós gimnazista koromban, de fokozatosan rájöttem arra, hogy a vallással nem tudunk kijutni ebből a helyzetből, itt valami más kell.

A „kocsira, kapálni” vastörvénye törést is okozott negyedikben. Petar Znamenski történelemtanár, egy nagytermetű, vallas orosz emigráns, pótvizsgára buktatott. 1934. május 15-én volt az utolsó tanítási napunk, másnap hajnali háromkor beszólt az apám: Misa, kelj, rossz gúnyát vegyél, megyünk herét fordítani. — Hiába mondtam, hogy tanulnom kell, készülnöm a pótvizsgára. és ha sikerül, utána a kiséretségire, jó három hétig dolgoztattak. Amikor meg már megengedték, késő volt. Összel újból beiratkoztam a negyedikbe, és másodsorra könnyűszerral el is végeztem, kiséretségiztem is. Ötödikben jeles tanuló lettem, és 1939-ben kitűnővel érettségiztem a szabadkai főgimnáziumban.

Otthon volt könyv a házban?

Nem sok, de akadt. Apánk ismeretségben volt néhány értelmiségi emberrel, köztük a Magyar Párt zentai szervezetének néhány vezetőjével. Egyesek közülük el-eljöttek hozzánk, és könyvet is hoztak. A régi jugoszláv hatóságok 1929-ben a január 6-i diktatúrával betiltották ezt a pártot is. Külön emlékszem Árpási János tanítóra, a szövetkezeti mozgalom lelkes szószólójára, ő hozta a legtöbb könyvet.

Melyikre emlékszik?

Például Törmörkénynek a Vizenjárók és kétkezi munkások című könyvére vagy Az aranyszörű báránra Móra Ferencről. Szépirodalom, mesekönyvek kevés ifjúsági kalandregény, de még kevesebb, amit végig is olvastam. Anyánk

rendszeresen járatta a Hitéletet, az katolikus folyóirat volt, át-átnéztem, de nemigen olvastam, érdekesebbek voltak a világi dolgok. Öregapámnál megtaláltam a Faragó család című vaskos régi könyvet, sok-sok érdekes írás volt benne, ezt sokat lapozgattam. Minden évre naptárt vettünk, ezekben is akadt, ami megragadta az érdeklődésemet, még a Százszentendős jövődömondó botladozó versei is. Iskolai tankönyveink, gimnáziumi kötelező olvasmányaink, az osztály könyvtárából kikölcsönzött könyvek is az újabb ismeretek és élmények jelentős forrásai voltak zentai diákoskodásom idején. Dr. Teleki István tanította osztályunkban a magyart, osztályfőnökünk is volt. Rászoktatott bennünket a szépirodalomra. A negyedik gimnáziumban Arany János Toldija is tananyag volt. Első olvasásra megszerettem, az egyik legnagyobb irodalmi élményem lett. Lenyűgözött a Robinson Crusoe, könnyet csalt szemembe a Pál utcai fiúk, izgalommal olvastam sok más könyvet is, de egyik se volt rám akkora hatással, mint a Toldi. Egyébként egy szikrázó pofon emlékéit is őrzöm. Teleki tanár úr adta dolgozatjavításkor, a csattanása pillanatától tudom: *látott*, azt két t-vel kell írni, nem eggyel. De e mnemotechnikai tasli dacára is csak megbecsüléssel és hálával tudok gondolni tanárunkra, aki a kisérettségi mércéjét megütő embert faragott belőlünk.

Újságot olvastak a szülei?

Hogyne, a szabadkai Napló elkerült hozzánk, gyakrabban a zentai helyi újság, néha más lap is, a népújságot nem vettük (Nagy Iván A nép-je amolyan ellenzéki lap volt), de az is a kezembe került.

Apja politizált?

Volt benne hajlamosság, látott benne valami célt, érdeket. Érezte, hogy a helyzete nem csak attól függ, amit maga csinál, hogy vannak a közösségben megoldandó dolgok. Hogy mennyire igazodott el, az más lapra tartozik, de az is kérdés, hogy az akkori helyzet milyen lehetőségeket kínált fel neki. Sok ideje nem volt ilyesmivel foglalkozni, de a felszabadulás után bekapcsolódott Zenta társadalmi — politikai életébe, évekig volt a Népfront városi elnöke. Aztán volt egy barátja, Molnár Csikós János bácsi, akivel majdnem közvetlen szőlőszomszédok voltak, együtt jártak a Pánába. Okos parasztember volt. Írogatott is, meg-megjelentetett a Szentai Újságban. Sokszor velük mentem, és Csikós János bácsi sok érdekeset mondott a politikáról, a parasztember sorsáról de egyébről is.

A gimnázium révén kapcsolatba kerültem más emberekkel, akiktől egész sor számomra új dolgot hallhattam, aztán egyetemi hallgatókkal is: Hermeicz Imrével, Gyetvai Mihállyal. Toldi Illés nem járt egyetemre, de művelt volt, hegedült is. A zentai alsó Tisza-parton egy szobrásznőnél, Rösler Ilonánál jöttek össze az értelmiségi emberek. Én is megfordultam nála, néztem a szobraikat, beszélgettünk a munkájáról, terveiről, olvasmányainkról — tele volt küzdeniakarással, művészként akart érvényesülni.

Később megismerkedtem Thurzó Lajossal is. Számomra nagyon érdekes volt, hogy egy szabósegéd ír, és írását elfogadják, közlik az újságban. Amikor ezt megtudtam, felkerestem újfalusi házában, a Tornyosi úti rampán kívül. Hasonló jelenség volt számomra a kerteki Csikós István, ő állatorvos lett, feltört a messzi városvég legszegényebbjeinek világából. Beszélgetéseim Thurzóval,

Csikóssal, írásaik, eszméik nagy hatással voltak rám, befolyásolták gondolkodásmodomat.

Sokat jelentett eligazodásomban, hogy 1935-ben a szabadkai gimnáziumba iratkoztam, ötödikbe. Úgy jutottam el oda, hogy úgyszólván egész Vajdaságban felkutatott mindenkit, akinek joga volt magyar ötödikbe iratkozni, mert kérdésessé vált, hogy megnyitják-e az ötödik osztályt abban a tanévben Szabadkán, Vajdaság egyetlen felső gimnáziumában, ahol magyar tagozat is volt. Meggyőzték apámat, persze anyagi segítséget is nyújtottak. Így jutottam Szabadkára, a Balázs Piri Kálmán-féle internátusba. Ekkor apám azt mondta, hogy iskoláztatásom lesz az én örökségem.

Magyarázzuk talán meg, mit jelent, hogy „akinek joga volt beiratkozni”?

Aki magyar tagozaton elvégezte a negyedik gimnáziumot és kisérlettségizett, csak névelemzés után iratkozhatott magyar ötödikbe, mert ha valakit pl. Petrovicsnak hívtak, magyar léte se iratkozhatott magyar tagozatra.

Szabadkán az internátusban, meg az iskolában is összekerültem reformátusokkal. Zentán nem ismertem a reformátusokat. Az egyik osztálytársam, a moravcai Kis Antal elhívott a Keresztény Ifjúsági Egyesületbe. Ott ismertem meg Keck Zsigmond református lelkészt, aki hittant tanított a gimnáziumban, az egyesületben viszont igen haladó szellemű kultúrmunkát folytatott. Munkatársaival, főleg Gyenizse István könyvtáros segítségével létrehoztak egy nagyon jó könyvtárat, oda igen hamar megérkezett a pozsonyi Eugen Prager legtöbb kiadványa, a falukutatók könyvei — Féja Géza: Viharsarok, Erdei Ferenc: Futóhomok, Kovács Imre: Néma forradalom, Illyés Gyula: Puszták népe című könyve. Elsősorban ez a könyvtár jelentett sokat számomra, de az összejevetelek előadások, viták is, amelyek sorsproblémákról, időszerű társadalmi kérdésekről folytak. Sok szó esett a jugoszláviai magyar kisebbség sorskérdéseiről, és arról, hogy mi lenne a megoldás, az-e, hogy jönnek a magyarok, és Magyarországhoz csatolnak bennünket, vagy pedig össze kell fogni Jugoszlávia haladó mozgalmáival, embereivel, és a dolgozó nép, a parasztság osztályharcában kell keresnünk a kiutat. Ott ez utóbbiban hittek.

Ezt Keck Zsigmond ott így ki is mondta?

Hogyne. Sőt nagyon parázs viták folytak, amelyekben Zsiga nagyon határozottan, okosan, ügyesen érvelt. No, néha egy kicsit mereven, ekkor fölösleges nézeteltérésekre is sor került, de védte és propagálta ezt az irányvételt.

Hogy nem keveredett gyanúba a KIE? Azok, akik oda jártak, érezték annak valamilyen következményét?

Nem tudok róla. Nem. Az amolyan református vallási egyesület volt, a hatóságok is így tekintettek rá. Én a református istentiszteletekre vagy a vallási ifjúsági összejevetelekre nem jártam, esetleg kíváncsiságból elmentem egyszer az imaházba, hogy megnézzem, milyen egy református istentisztelet.

Pedig kár, mert azt már tudom, mit írt Keck Zsigmond, hogyan agitált, de kíváncsi lennék, hogyan tartott istentiszteletet.

Hasonlóképpen mint a többi református lelkész. No, a beszédeit nem hallgattam, nem tudom, hogy szólt-e bele esetleg haladó gondolatokat is, de tény,

hogy a református egyházban az egész hangulat, beállítottság, szellem sokkal evilágibb, emberségesebb volt, mint a katolikusban. Ezt hamar megéreztem, és tetszett nekem. De arról szó se volt, hogy áttérjek a református hitre. Sikerült megszabadulnom a vallásos világnézettől, ami nem ment könnyen, belső vívódások nélkül. Ez időben vált Petőfi költészete nem kisebb élménnyemmé, mint azelőtt a Toldi.

Mikor hallotta először, hogy létezik Jugoszláv Kommunista Párt és a JKISZ?

1937-ben hallhattam, mert csakhamar azután, hogy elmentem a református KIE-be, kapcsolatba kerültem a Híddal. Mégpedig úgy, hogy amikor hatodik osztályba jártam, naponta utaztam Zentáról Szabadkára, és 1937 tavaszán Thurzó megkért, vigyek el a Híd szerkesztőségébe valamit, ő volt a Híd terjesztője Zentán. Készséggel vállalkoztam, és így jutottam el a Híd szerkesztőségébe. Mayer Ottmár és Laták István szívélyesen fogadott, és csakhamar bekapcsolódtam a Híd szerkesztőségének munkájába. Igaz, nem írtam, hanem egyéb munkákban működtem közre, az előfizetők jegyzékének készítésében, címkézésben, postázásban, szállításban és hasonlóknak. A szerkesztőségben már több mindenről szó esett. Ott láttam és tudtam meg, hogy Keck Zsiga is ír a Hídba, álnéven, aztán Steinfeld Sándor, Mayer Ottmár, Simokovich Rókus és mások. Rendszeresen olvastam a Hidat, és terjesztettem osztálytársaim között is. Mi több, Máriás József iskolatársam is bejárt a Hídba. Csak hatan voltunk a magyar hatodikban az 1936/37-es iskolaévben. A nagyérettségien létszámunk tízre növekedett, ismétlők csatlakoztak hozzánk. Addigra csaknem az egész osztály kapcsolatba került a Híddal, járt a szerkesztőségbe. Érdeklődéssel olvastuk az 1937-es Híd-naptárt meg a Híd-könyveket is.

Milyen volt a konspiráció, mennyi szivárgott át a köztudatba a munkásmozgalmi szervezkedésről?

Hogy ki a párt tagja, kik vannak a pártbizottságban, ki a titkára, ezt jól titkolták. De hogy a párt és a JKISZ létezik, azt tudni lehetett abból, ahogyan a tömegmozgalomban történő dolgokat irányították, összehangolták. Más dolog, hogy néha történtek lebukások, és akkor az újságba is bekerült, hogy a kommunisták szervezkednek.

Mennyire volt világos, hogy a Híd a pártnak az orgánuma, Mayer Ottmár szerkesztésétől kezdve?

Adatszerűen nem, de tartalmát tekintve világos volt. Nagy hatással volt ránk az Ár ellen című cikk következetes álláspontja. A párt harcos irányvonala sejlett ki ebből az írásból. Csak utólag tudtam meg, hogy ki írta. Akkor tudomásomra jutott, hogy a református pap lakásában van valaki, akinek a jelenlétéről egy szót se szabad szólani. Tóth István, az egyház alkalmazottja mondta nekem, amikor úgy tűnt számára, hogy én is láttam az illetőt az udvari parkban. A háború után tudtam meg, hogy Pap Pál volt.

A párt, a JKISZ munkáját Belgrádban ismertem meg igazán, amikor 1939-ben, érettségi után a műegyetemre iratkoztam. Oda már irányítással, útbaigazítással mentem. Steinfeld Sándor a Vojvođanska menzára, a vajdasági egyetemi hallgatók menzájára irányított Ivačković Gordanának szóló néhány soros levélkével, és ott felvettek bennlakónak. Ketten voltunk magyarok, Fejős Klára meg én.

Engem Stafi oda küldött, mert az egy erős antifasiszta, demokratikus, osztályharcos mozgalmi központ volt, amelyet a párt és a JKISZ irányított.

Hogy fogadták?

Nagyon jól, Steinfeld ajánlólevelének köszönhetően is. Igyekeztek megismerkedni velem, és nagy megértéssel, igazi barátsággal voltak irántam. Kezdetben a Népi Egyetemi Hallgatók (Narodni studenti) mozgalmas voltam, ez olyan félig legális munkaformája volt a pártnak. Voltak tömegmegmozdulások, nagygyűlések is. Főleg a Jogi Karon tartott összejöveteleken vettem részt, az izzó hangulatú mitingeken, és megtörtént, hogy az ottani gyűlések után utcai tüntetésekre került sor.

A Műszaki Karon is volt egyetemista mozgalom, annak az akcióban is részt vettem, meg a menza szervezetének a munkájában is; Stevan Doronjski-val, Paja Gerenčević-tyel tanulmányoztuk az SZKP/b történetét.

Hol volt a menza?

A London kávéház szomszédságában, az akkori Kralj Ferdinand 19-ben.

Milyen helyiségek voltak?

A félemeleten volt egy nagyobb helyiség, ahol egyszerre ötven-hatvan, esetleg hetven ember is ebédelhetett. A negyedik emeleten voltak a szobák, ott laktunk körülbelül hatvanan, lehet, hogy többen is, elég zsúfoltan. A kosztért mi bennlakók nem fizettünk, de hetente kétszer nekünk kellett felszolgálni az ebédet meg a vacsorát. Körülbelül 250 egyetemi hallgató járt oda ebédelni, és az árba ezt belekalkulálták, meg támogatást is kapott, gyűjtési akciókat is szervezett a menza, főleg Vajdaság területén.

A bentlakásért se kellett fizetni?

Kellett, viszont annyit kaphattam otthonról. Amikor odakerültem, akkor már nagyon bekapcsolódtak a Vajdasági Menzán gyülekező hallgatók a haladó mozgalomba, a különböző akciókba, úgy hogy a stúdium, a tanulás, az egyetem meg a mozgalom, a politika, az akciók, ez volt az életünk. Mindinkább világossá vált számomra, hogy itt normális egyetemi tanulmányokról szó sem lehet. Akkor már kitört a második világháború, és mind jobban magukkal ragadtak bennünket a mozgalmi dolgok. Az előadásokra ugyan eljártunk, de sokszor előbbrevalónak találtuk a mozgalmat, az akciókat. A Népi Egyetemi Hallgatók szervezetében tanulmányoztunk különböző marxista témákat; vitákat, politikai gyűléseket tartottunk az egyetemen, a Jogi Karon és a Műszaki Karon is, sztrájkokat szerveztünk. Amikor a zimonyi repülőgépgyár munkásai sztrájkoltak, 1940 koratavaszán, a menza ételt küldött a sztrájkoló munkásoknak, amit én vittem el egy nagy gyékény henteszatyorban. Megtörtént, hogy észrevettem, követ valaki, minden bizonnyal civil rendőrségi ember, akkor gyorsan villamosra ugrottam, egyszer se fogtak el. Ha az egyetemisták megkérdezték, mit viszek, akkor azt mondtam, ebédet a Glavnjačába, a letartóztatott egyetemi hallgatók számára. Ez két és fél hónapon át tartott.

Történt olyan is, hogy támadást intéztünk a sztrájk törők ellen. Az egyik ilyen akciót Giga Lakaj kikindai egyetemi hallgató szervezte, engem is magá-

val vitt, megdobáltuk a sztrájkötőrő házát, ha jól emlékszem Voždovacon. Más alkalommal a sztrájkötőrőket szállító teherkocsikat meg rendőri kíséretüket dobáltuk meg.

A bentlakók között állandóan körözött a Proleter, a párt illegális folyóirata. Történt olyan is, hogy éjnek idején a rendőrség házkutatást tartott, de valahogyan mindig értesültünk róla, így sose találtak semmit, legalábbis abban az időben, amikor én ott voltam. A vezetők tapasztalt kommunisták, mozgalmi emberek voltak, és ügyesen szervezték be az újonnan érkezett egyetemi hallgatókat.

Ki vezette a menzát, amíg maga ott volt?

Pavle Maletin, Djurica Jojkić, Marinko Grujić, Petar Relić de Stevica Jovanović is bejárt. Ott volt Stevan Doronjski, Pavle Gerenčević, Strahinja Stefanović, Giga Lakaj...

Kivel dolgozott legtöbbit?

Milorad Arsenovval, aki úgy látszik azt a feladatot kapta, hogy jobban foglalkozzon velem, illetve velem is. Persze ott volt Gordana Ivačković, Sonja Marinković. Egy alkalommal Ivo Lola Ribar is járt a menzán, és egy szűkebb körű csoportnak beszélt nagyon meggyőzően, megnyerően az akkori időszerű politikai kérdésekről. Jelen voltam én is.

A Vajdasági Menzán mind Vajdaságból származó egyetemi hallgatók voltak?

Majd mind. Akadt néhány macedón is, de nagyon kevés.

Említette, hogy magyarok csak ketten voltak. Gondolja, hogy ez arányban állt a Belgrádban tanuló magyar egyetemi hallgatók számával?

Dehogy. Nem tudom, hogy a Vajdasági Menza vezetősége mennyire foglalkozott ezzel a kérdéssel. Hogy magyarok is legyenek ott, az inkább magukon a magyarokon múlt, hogy akart-e valaki odamenni, és ott esetleg másba is bekapcsolódni, vagy nem. Aki akart, azt befogadták.

És akart?

Nem, nem jöttek.

Hogy lehet ez, amikor a magyarok a mozgalomban Vajdaságban igen tisztességes arányban vettek részt?

Kérdés, hogy mennyi volt azok között az egyetemi hallgató, és az olyan egyetemi hallgató, aki Belgrádban tanult. Kevés. A magyar egyetemi hallgatók a Bolyai Farkasba mentek, ott pedig akkoriban már a hangadók reakciós beállítottságúak voltak, közülük egy-kettő a magyar nagykövetségre járt, aztán külön törődött a Bolyaival Vondra Gyula jezsuita lelkész...

Itt közbe kell vetni, hogy ez már 1939/40-ben volt.

Úgy van. Mi a Vajdasági Menzán foglalkoztunk azzal a gondolattal, hogy Fejős Klára meg én el-eljárunk a Bolyaiba, és kifejtünk ott valamilyen munkát, tartjuk a kapcsolatot azokkal, akikkel lehet, tájékoztatjuk őket a haladó egyetemista mozgalom dolgairól. Mi ezt Klárával meg is tettük, az eredmények azonban nem voltak éppen nagyok. Én a Bolyai szomszédságába jártam többet. A székház mellett volt a tanítóképzősök internátusa, és oda mentem igen gyakran. Értelmét láttam, mert ott egész sor olyan képzőst találtam, akik nagyon hajlottak a haladó gondolatra, akiknek adhattam haladó szellemű könyveket, féllégális szövegeket is, akikkel elbeszélgethettünk. Persze ott is voltak klerofasiszták, nemzetieskedők, az ő lelkészüik volt a Vondra, és parázs vitákra került sor, úgyszólván két táborra szakadtak a képzősök. Ez a helyzet szinte igényelte, hogy minél többet megforduljak ott, és beszélgessek velük, könyvet, iratokat vigyek nekik. Nagy József, Sárosi István, Mucsi József, Fejős István, Szerencsés József képzősökkel találkoztam, beszélgettem ott, de volt, hogy a fél internátus hallgatta szavaimat az étteremben.

Az említett Vondra Gyula prédikálta ki?

Igen, az is megtörtént, mert a képzősök kötelező diákmisére mentek vasárnaponként a Krunska utcai templomba, és ott mondta rólam, hogy „megjelent köztetek egy antikrisztus”. Egyszer valamelyik képzős értesítette Vondrát, hogy kölcsönadtam nekik dr. Forel Ágoston A nemi kérdés című könyvét. Vondra elvette tőlük, külön el kellett mennem hozzá, hogy adja vissza. Visszaadta, de úgy kommentálta a helyzetet, hogy nem ilyen könyvek útján kell felvilágosítani a fiatalokat ezekről a dolgokról, megvannak erre az egyháznak a maga könyvei. Valószínűleg Tóth Tihamér könyveire és hasonlókra gondolt. Akkor „farkasszemet néztem” Vondrával. Többször nem is találkoztam vele egész életemben.

Nagy esemény volt Belgrádban az 1939. december 14-i tüntetés a kormány ellen, a drágaság ellen. Nem vettem benne részt, mert ügyeletes voltam a menzán, de érezni lehetett, hogy ez a haladó mozgalom, munkások, egyetemisták nagy összecsapása volt a rezsim csendőreivel. Akkor ott többek között golyó találta Bosa Milićević žedniki egyetemi hallgatót, később bele is halt sérüléseibe. Žedniken temették el, családi és mozgalmi temetés volt. Vele kapcsolatban nekem az a feladat jutott, hogy menjek Adára, ott beszéljem meg Bakos Kálmánnal, hogy földünk egy táviratot, amelyben kifejezzük részvétünket, megírjuk, milyen körülmények között esett el a harcban, és kifejezzük az adai dolgozó emberek szolidaritását ezzel a harccal. Ezt meg is tettem (lehet, hogy akkor találkoztam először Bakos Kálmánnal), összeállítottuk a táviratot, és földadtam az adai postán.

A következő nagyobb tüntetés 1940. május elsején volt, abban én is részt vettem. A Vuk Karadžić szobor felé mentünk, akkor nem lőtt úgy bele a rendőrség a tömegbe, mint korábban, de azért lőttek, hogy szétzavarjanak bennünket. A Vuk-szobornál valaki beszélt május elsejéről, más programja nem is volt a tüntetésünknek. Amikor megérkezett a rendőrség, és löni kezdett, szétszaladtunk.

Más tüntetésekben, egyetemi hallgatók és munkások közös akcióiban is részt vettem. Bizony volt ott csendőr is, aki véres fejjel hagyta el a csatateret, mert a munkások kövekkel, botokkal támadták meg őket, a csendőrök pedig egyesekeket elverték, letartóztattak, elhurcoltak, ez már így szokott lenni.

Belgrádban gyakran gépéltem, sokszorosítottam politikai helyzetet taglaló

anyagokat, röpcédulát, kiáltványt, aztán jeleneteket, amelyek alkalmasak voltak arra, hogy gyűléseken, tömegrendezvényeken eljátsszák őket. Eljártunk a Vajdaságiak Egyesületébe (Udruženje vojvodana) is, az is létezett Belgrádban, egyszerű polgári egyesület volt. Ott nagy viták folytak a vezetőség egyes tagjai és az egyetemi hallgatók között. A kormánypárt vagy a Ljutić-párt gyűléseire azért jártunk, hogy megzavarjuk az összejöveleteket.

Milyen szervezési formák voltak még Belgrádban, ahol baloldali beállítottságú magyarokkal találkozhatott?

Baloldali beállítottságú magyarokkal Belgrádban én csak a munkások között találkoztam. Meg a Bolyaiban azokkal, akik hajlandóságot mutattak arra, hogy a haladó gondolatról vitakozzanak.

Kiket minősítene a Bolyaiból ilyeneknek?

Nehéz kérdés. Vitakoztam mondjuk Löwenberg Bélával, baloldali beállítottságú volt Dobó Antal, vitakoztam Dudás Ferencsel, aztán volt ott egy Csapó nevű idősebb egyetemi hallgató. Létezett ott egy időben egy haladó szellemű vezetőség, még mielőtt én Belgrádba mentem volna; Csapó ahhoz tartozott, de azt megbuktatták, és ezek a haladó emberek háttérbe szorultak. Meg idősebbek is voltak. Amikor én odakerültem, akkor már nem is nagyon jártak be a Bolyaiba, vagy ha bejártak, akkor nem nagyon indítottak akciókat, valahogy nem nagyon kerültünk kapcsolatba egymással. Így nehezen tudnék részletesebben beszélni a haladó szellemű tevékenységről a Bolyaiban.

Ez elmondható a belgrádi magyar egyetemi hallgatókról is? Úgy értem, hogy nagy többségük a Bolyaiban volt?

Igen, illetve nagy többségük nem kapcsolódott be a haladó szellemű egyetemista mozgalomba Belgrádban, elkülönült, nemzeti alapon különálló körbe tömörült.

Említette, hogy haladó szellemű magyar munkásokkal viszont találkozott. Voltak olyan helyek, ahol találkoztak Belgrádban?

Találkoztam velük a munkahelyükön, a lakásukon, az utcán. A szakszervezetbe Belgrádban nem jártam be. Két-három ilyen magyar munkást tudok.

Talán érdekes lenne néhány szót mondani Fejős Kláráról. Voltak együtt akciókban?

Hogyne, akárcsak a többi állandó bennlakóval, de Klára meg én külön is elég sokszor találkoztunk. Nekem nagyon érdekes volt mindaz, amit Klára elmondott. Mesélt a kikindai helyzetről is (persze szem előtt tartva a konspirációs követelményeket), a kikindai gimnáziumról, tőle szereztem tudomást Proka Sredojevről, aki intim barátja volt, de talán még inkább mozgalmi testvérek voltak, annyira egyezett a gondolkodásuk, a haladó mozgalomról vallott nézetük. Egyébként Klára orvostanhallgató volt, én a műszaki egyetemre jártam, így a tanulmányainkban nem haladtunk egy úton. Szorgalmasabban, eredményesebben végezte a stúdiumot az első éven is, mint én. No,

én se vettem komolytalanul, de ő valahogy jobban tudott arra is összpontosítani. Nagyon nyílt, közlékeny, közvetlen jó barát volt, nyíltan kimutatta, megmondta a meggyőződését és lelkesedését a mozgalom iránt. Nagyon szeretett mozgalmi dalokat énekelni. Sokat tanulmányozott marxista műveket. Klára olyan egyéniségként él emlékezetemben, amilyennek őt Simin-Bosán Magda igen szépen megrajzolta az Egy ifjúság álma című könyvében.

Amikor Belgrádban részt vett a tüntetéseken, hogy érezte magát? Félt néha? Gondolkozott, hogy ez hova vezet?

Az a kedély, életigenlés, a mozgalomhoz, a cselekvéshez való viszonyulás, a bátor elszántság nagyon magával ragadott.

Ez lett volna az első olyan közösség, amelyet a magáénak érzett?

Sokkal inkább annak éreztem, mint a szabadkajt, mert ez már egy egészen kifejlődött, jól szervezett mozgalom volt.

Akkor egyáltalán nem érdekelte a polgári élet, a kapaszkodás a társadalmi ranglétrán?

Azt nem mondom, hogy eszünkbe sem jutott. De úgy mértük föl a helyzetet, hogy most a mozgalmat kell csinálni. Hogy az egyetemet hogy végezzük el, hogyan érvényesülünk majd mint szakemberek, és aztán anyagilag hogy boldogulunk, ezeket a kérdéseket teljesen félreállította az a körülmény, hogy kitört a háború, nagy a veszély, hozzánk is átkerjed, tehát az ilyen kérdések egyszerűen történelmileg tárgytalanok.

A család, a szülők, a testvérek ehhez mit szóltak? Hazajárt néha?

Egyszer-kétszer az alatt az iskolaév alatt, mert az egyrészt pénzbe is került volna, másrészt...

Nem is nagyon kíváncszott, ugye?

Oda kötött a stúdium, a mozgalmi dolgok még inkább, így otthon ezek a kérdések nem is igen vetődtek fel.

Mennyi időt töltött Belgrádban?

1939. október első napjaitól 1940. június végéig. A második évben már Zentán maradtam. Farkas Nándor beírt, és összegyűjtötte az aláírásokat, hitelesítette a félévemet, én pedig Zentán már nyakig voltam a mozgalmi munkában.

Később nem ment Belgrádba, még látogatóba se?

Még látogatóba se, mert napról napra rengeteg tennivalóm volt Zentán a JKISZ-ben meg a pártban és a szakszervezetben.

Belgrádban nem vettek fel se a pártba, se a JKISZ-be. Milorad Arsenov, egy kikiindai kolléga, aki már hónapokkal előbb adta nekem a Proletert, a Komunistot, a párt és a JKISZ illegális újságait (azokat nagy érdeklődéssel

tanulmányoztam, ott persze Tito-szövegek is voltak), amikor arról volt szó, hogy megyünk haza a szünidőre, 1940 júniusában, megkérdezte, vállalnám-e, hogy Zentán JKISZ-szervezet létesítésében közreműködjek, mert se Zentán, se a zentai járásban nincs JKISZ-szervezet.

Nem volt éppen könnyű eldönteni, vállaljam-e. Felkészültem-e már erre? Másrészt kockázattal jár. Ez illegális munka, lebukhatunk. A lebukásokról hallottam, és külön téma volt, hogy egyes elvtársak hogyan tartották magukat a rendőrségen, mondjuk Krsto Popivoda vagy Dimitrov. A menzán hallottunk legendába illő ellenállásukról. Volt fogalmam arról, hogy ez egy kommunista illegális szervezkedés, amiért, ha lebukunk, verés, kínzás, esetleg bírósági ítélet, börtönbüntetés jár. Lesz-e bennem annyi erő, kitartás, mint a példaképül elének állított harcosokban? Mégis vállalni kellett, mert akkor a történelem már úgy alakult, hogy ha az ember tárgyilagosan mérlegelte, csak arra a megállapításra juthatott, hogy ha valamit csinálni akar, akkor itt az ideje, ez amolyan kihívása volt a történelemnek. Vállaltam.

Arsenovval megbeszéltük, hogy jönni fog Zentára egy elvtárs, adjam meg a címet, az majd utasítást ad, mit csináljak.

Már július elején megérkezett Proka Sredojev Kikindáról. Tudtam róla, hogy Fejős Klárával nagyon jól együttműködtek a kikindai gimnázium JKISZ-szervezetében. Erős volt a JKISZ kikindai szervezete, erős aktivistái voltak: Mile Arsenov, Stojan Arsenov, Fejős Klára, Sredojev Proka, Vlado Bogaroški, Baltásik Albert. Volt erejük átjönni a Tiszán, ami már tulajdonképpen szabadkai körzet volt, és Mile Arsenov úgy is mondta, hogy a kikindaiak jönnek hozzánk, mert a szabadkaiaknak nincs rá egyelőre lehetőségük. Proka aztán szintén külön kitért arra, hogy a Szabadkán történt lebukások következményeként nem jöhettek szabadkaiak. De majd a JKISZ zentai szervezetét a szabadkai körzeti szervezethez csatolják, ha lesz rá mód.

Az első feladat, amivel Proka megbízott, az volt, hogy találjak két fiatal, lehetőleg egy magyart meg egy szerbet, akik beiratkoznak Újvidéken a Fruška gora Turisztikai Egyesületbe, és elmennek Testerára egy táborozásra. Azt a táborozást tulajdonképpen a JKISZ szervezte.

Marija Andić és Soti Oszkár lett ez a két fiatal, akiket persze előbb Proka is személyesen megismert, elbeszélgetett velük, és megfelelőnek találta őket. Részt vettek a háromhetes táborozáson 1940. július—augusztusban. Amikor hazatértek, jött megint Proka, és azt mondta, most mi hárman képezzük a JKISZ első aktíváját Zentán. Ajánlotta, hogy engem nevezzenek ki titkárnak. Első feladatunk az volt, hogy fiatalokat keressünk, és szervezzük be őket a munkába. Nekifogtunk.

Zentán a harmincas évek végén legalisan két góca volt a haladó mozgalomnak — az egyik a Munkásorshon, a szakszervezetek (URSSJ), a másik a telepesek Budućnost népi ifjúsági könyvtára és olvasóterme (Narodna omladinska čitaonica i biblioteka „Budućnost”). Mindkét szervezetben már a haladó, antifasiszta, osztályharcos irányvétel volt az uralkodó. Csakhamar létesíteni tudtunk öt JKISZ-aktívát e szervezetek fiataljaiból. Közben Proka Sredojev, Fejős Klára vagy Baltásik Albert többször járt Zentán. Volt, hogy én mentem Kikindára vagy Marija Andić vagy mindketten, és beszámoltunk a munkánkról, utasításokat, anyagokat kaptunk. Október derekán Proka úgy ítélte meg, hogy megvannak a feltételek a JKISZ helyi bizottságának létrehozására. Bejelentette, hogy a következő alkalommal másodmagával jön.

Egy magas, fekete hajú fiatalemberrel érkezett, aki nagyon jó benyomást tett ránk. Kérték, vezessük el őket a pártbizottság titkárához. A JKISZ szer-

vezése folyamán csakhamar megtudtam Sóti Oszkártól, hogy létezik Zentán a Kommunista Párt helyi bizottsága, és azt is, hogy Nagyabonyi Vince a titkára, aki asztalosmunkás, és Molnár Péter helyi bizottsági tag asztalosműhelyben dolgoznak együtt. Oda vezettük el a két elvtársat, ott beszélték meg, hogy Zentán a JKISZ és a JKP szervezetét kapcsolatba kell hozni egymással, meg azt is, hogy a pártbizottság közreműködésével alakuljon meg a JKISZ helyi bizottsága, amelybe ők két fiatal párttagot osztanak be: Rekecki Erzsébet harisnyagyári munkásnőt és Zabos József borbélysegédet. A JKISZ-bizottság többi tagja Andić Marija, Horti István meg én. Azt is megbeszélték, hogy én legyek a JKISZ-bizottság titkára, akit a pártbizottságba is felvesznek, így lesz meg a JKISZ és a párt közötti kapcsolat, de Andić Mariját és Horti Istvánt is felveszik a pártba.

A továbbiak során annyi munkám adódott, hogy professzionális forradalmárként működtem, természetesen a legkisebb anyagi jutalom nélkül, az egyetemet pedig egyszerűen mellőztem.

1940 végére körülbelül 40 tagja lett a JKISZ-nek, és további 40 szimpatizánsa, nagy többségük munkás, inas, segéd: Zsulyevity János, Tarapcsik Sándor, Nikola Zeković, Újházi Ilona, Döme Mária, Nagy Mélykúti János, Vukica Abramović, Jezdimir Krstić és mások. A diákok: Josip Langhof, Dušan Kri-vokapić.

1940 novemberében Proka Sredojev tájékoztatott bennünket a JKP ötödik értekezletéről. Azt nem mondta meg, hogy hol tartották, de azt igen, hogy a párt ezt az értekezletet nagyon nagy sikerének tekinti. Ismertette értékeléseit Jugoszlávia belpolitikai és külpolitikai helyzetéről, arról, hogy sorsdöntő események közelednek, és hogyan készülünk rájuk. Proka azt is megmondta, hogy a JKP főtitkára Tito, ekkor hallottam először ezt a nevet. Amikor Prokát hallgattam, akkor értettem meg, mi is az értelme társa egy hónappal korábbi szavainak, amikor megkérdezte: Van nektek tervetek arra, hogyan foglaljátok el a zentai városházát, a postát, a rendőrség épületét? Hogyan fegyverezitek le a rendőrséget? — Én csak ámultam, senki nekünk ilyesmit nem mondott, ő meg azzal folytatta, hogy bizony erre is gondolni kell, mert sorsdöntő események várnak ránk. Csak a háború után, amikor a fényképét láttam az újságban, a képaláírásból tudtam meg, hogy Djorđe Zličić-Ciga volt az a magas, fekete hajú elvtárs, aki 1940 őszén Zentán járt Prokával, akkor a JKISZ Tartományi Bizottságának szervező titkára volt.

1940 legvégén a Cvetković—Maček kormány betiltotta az URSSJ szakszervezeteket. A rendőrség Zentán is lefoglalta és elvitte a szakszervezetek irattárát, a helyiségek egy kisebb részét bezárta, lepecsételte, a többit nem, mert évekkel korábban megalakult Zentán a Sloboda munkás-kultúregyesület, olvasókör, és arra a betiltás nem vonatkozott. Attól kezdve ennek a szervezetnek a keretében folytattuk a munkát.

A szakszervezetek betiltására a JKP erélyes tiltakozó akciókkal válaszolt. Bakos Kálmán közölte velem, mennünk kell Szabadkára, egy értekezletre. 1941. január 3-án tartották a Kertvárosban, Lazar Nešić vezette, ott volt Mayer Ottmár, Simokovich Rókus, Halász Gyula, Milutin Morača, Matko Vuković. Nešić tájékoztatott bennünket a történekről és a párt álláspontjáról, arról, hogy a Központi Bizottság kiáltványt adott ki. Egyik feladatunk volt ezt a kiáltványt röpcédulákon terjeszteni, másrészt, ahol megvolt rá a lehetőség, tiltakozó gyűlést, utcai tüntetést szervezni. Bakossal úgy ítéltük meg, hogy tiltakozó tüntetést szervezni nem tudunk, ahhoz nincs elég erőnk, nálunk nem vo-

nulna ki elég ember, de a röpcédula-akciót vállaltuk, meg is kaptuk, és szét is szórtuk a JKP KB kiáltványát.

Szabadkán a rendőrség tolvajok után kutatva január 3-án este elfogta Halász Gyulát, aki ott volt azon az értekezleten (ő volt a JKISZ titkára Szabadkán), és megtalálta nála a röpcédulát. Nagyméretű lebukás következett. Nešić, Matko Vuković, Mayer Ottmár, Simokovich Rókus, a JKISZ helyi bizottságának tagjai, Máriás József és mások lebuhtak, Bakos Kálmánt is elárulta valaki, letartóztatták. A párt helyi bizottsága Zentán úgy ítélte meg, hogy a lebukás hozzánk is átterjedhet, elsősorban engem kereshetnek. Illegálisba vonultam, kimentem Kevibe Tari Károlyhoz a tanyára, ott voltam két hétig, de időnként felkerestem az elvtársakat, és érdeklődtem, hogy kerestek-e a rendőrség. Január végén végleg hazatértem. Illegálisban is szerveztem a JKISZ munkáját, pártbizottsági ülésre is mentem, de ez az esemény megzavarta a munkánkat: emiatt nem kapcsolhattuk össze a zentai JKISZ-szervezetet a JKISZ szabadkai körzeti vezetőségével, amellyel Nikola Kmezić révén már 1940 végén felvettem a kapcsolatot.

A letartóztatottakat április ötödikén, tehát a puccs után engedte szabadon a bíróság bizonyítékok hiányában. Engem meg, úgy látszik azért nem kerestek, mert a lebukottak közül azok, akik ismertek, nem árultak el, akik pedig beszéltek, azok a nevemet se tudták.

Mennyire érvényesültek munkájukban a népfrontpolitika elvei?

A Vajdasági Menzán, a belgrádi egyetemista mozgalomban, a kikindaiak szervezetében igazi titói elvek uralkodtak. Proka Sredojev jól tájékoztatott bennünket a Komintern VII. kongresszusáról is. Következétesen működünk, minden szektázás nélkül. A JKISZ szervezetében igen konkrét feladatokat bízunk az egyes tagokra. Nemcsak a Munkásotthonban és a Budućnostban működünk, hanem a Katolikus Legényegyletben, a Keresztény Ifjúsági Egyesületben, a Kisgazdakörben, a Nagygazdakörben is, mindenütt, ahol fiatalok is rendszeresen összejönnek. Kerestünk ifjakat, akik hajlanak a haladó gondolatra, és találtunk is. Más lapra tartozik, hogy ez nem tarthatott sokáig, mert jött a fasiszta megszállás, és már azt megelőzően, 1941 januárjában a szabadkai lebukás.

Egy pártbizottsági ülésen a JKISZ munkája volt napirenden. Én tartottam a beszámolót, és amikor megnyitották a vitát, Lövei Mihály szinte elszörnyedve tette fel a kérdést: — Hogy mertetek ilyen gyorsan ennyi embert bevenni a JKISZ-be, ilyen gyorsan féllégális kapcsolatot teremteni ennyi szimpatizánsal? Ha ez így van, akkor a rendőrség már mindent tud a JKISZ-ről is meg a pártról is. Akkor oda a konspiráció.

Ekörül vita támadt. Az a kérdés is felmerült: hogy a JKISZ önálló szervezet-e — Hivatkoztam a párt meg a JKISZ álláspontjaira, de ő csak azt tudta, hogy amit a párt irányít, azt a párt irányítja, és másnak nincs semmifajta önállósága. Végeredményben nem is arról volt szó. A JKISZ azokban az években tökéletesen a JKP vonalát követte, de megfelelő önálló mozgással, kezdeményezéssel.

A JKISZ zentai helyi bizottsága feladatul kapta, hogy létesítsen JKISZ-szervezeteket a zentai járás területén is az egyes településeken. Sikerült JKISZ-szervezetet létesíteni Adán, 1940 októberében. Úgy került rá sor, hogy Bakos Kálmán, a pártszervezet járási bizottságának titkára meghívott Adára egy értekezletre, amelyet ő maga szervezett, és megkért, hogy beszéljek a JKISZ-ről.

Az ülést Marija Jakovljevićék házában tartottuk, és az volt a JKISZ adai szervezetének alakuló ülése. A szervezet tagjai voltak: Sterbik Sándor, Kelemen Mátyás, még néhány fiatal, közöttük egy-két lány meg egy-két szerb is. Ezzel az adai szervezettel rendszeres kapcsolatot tartottunk fenn, mentünk hozzájuk ülésekre, politikai iratokat vittünk, illegális anyagot is, ők is jöttek Zentára. A zentai JKISZ-bizottságban Horti Istvánt bíztuk meg, hogy tartsa a kapcsolatot a JKISZ-szervezetekkel a járás területén. Moholra is eljutottunk, ott is sikerült találunk két fiataalt, akiket felvettünk a JKISZ-be, az egyiknek Hegedűs volt a neve. Mentünk Kanizsára is, de ez az utunk nem járt sikerrel, akárcsak az, amikor Bakossal Adorjánban jártam. Zenta határában, Keviben szintén találtunk egy tagot, Tari Károlyt, aztán Gunarason Baka Istvánt.

Igencsak szabadon dolgoztak, rengeteg emberrel érintkeztek, és a konspiráció nem lehetett valami nagy. Most hogy értékeli, a tömegesítésnek akkor valóban nem voltak káros következményei?

Ami a munkaformákat, a tömegesítést illeti, arról megvoltak a Kommunista Párt álláspontjai, az a titói vonal volt, a népfront-vonal, az, hogy a JKISZ forduljon az ifjúság nagy tömegei felé. Arra viszont nagyon vigyáztunk, hogy melyek azok az irataink, magyarázataink, amelyeket csak konspiráló embereknek mondhattunk el, és mi az, amit másoknak is elmondhatunk. Esetleg olyan féllégális dolgokat, amelyek ha éppen a rendőrség kezébe kerülnek, illetve a fülbe jutnak, azok alapján vádat emelni ellenünk nem tudnának. Volt nyilvános tömegmunka is a JKISZ irányításával. A munkásotthonban rendszeresen készítettünk faliújságot, az egész falat beborítottuk vele. Abba sok mindent írtunk, képeket is kiragasztottunk, de csak olyasmit, ami nem minősíthető törvényellenesnek. Ugyanott hetenként voltak rendezvények, szavaltatok, Petőfi, József Attila versei hangzottak el, felolvastunk a Hídből, rövid jeleneteket, énekszámokat adtunk elő a Rácز Vince által vezetett énekkarral, teli terem előtt. Hasonló legális működést fejtettünk ki a Budućnost népi ifjúsági olvasóköri és könyvtári keretében a Kolónián.

Milyen méretű volt a rendőrségi megtorlás?

Semmilyen. Rendőrségi megtorlás az alatt az idő alatt Zentán minket gyakorlatilag nem ért. Volt emberünk a rendőrségen, aki figyelmeztetett bennünket, ha veszély fenyegetett. Másrészt volt néhány civilruhás rendőr, detektív, aki el-eljött némely nyilvános összejövetelünkre, rendezvényünkre, de nem avatkozott be, mert nem volt rá oka, vagy esetleg megpróbált beavatkozni, de akik közvetlenül mellette voltak, annyira körülvtették, paroláztak vele, és elvonták a figyelmét, hogy nem tudott szóhoz jutni.

Provokátorok nem voltak Zentán?

Nem voltak.

Olyan jól megválogatták az embereket?

Igen. Ebben mondjuk Lövei Mihály, aki az egyik legrégebbi párttag volt Zentán, nem hitt, és mindig attól félt, hogy a JKISZ is, meg a párt is lebukik, és a rendőrség felgöngyölti az egész szervezetet, de ez nem történt meg.

A JKISZ-ben nem voltak külön magyar és szerb szervezetek?

Nem. Nemzetiségi alapon elkülönülő aktívák szervezésére nem is gondoltunk. Igyekeztünk felvenni tagokat a JKISZ-be minden nemzetiség soraiból, de ha egy városrészben csak szerb illetőleg Crna Gora-i vagy csak magyar tagjaink voltak, ott ők alkották az aktívát.

Csírázott-e valamiféle nézeteltérés nemzetiségi vonalon?

Nem. Nagyon következetes nemzetköziség és összefogás érvényesült. Voltak külön események, amelyekben ezt ápoltuk, teljesen osztályalapon szervekedtünk, a zentai kultúréletben, a közéletben, a nyilvánosság előtt is így léptünk fel. Jelentős esemény volt egy-két évben a szakszervezeti művelődési egyesület és a telepesek Budućnost nevű szervezetének közös rendezvénye az Eugen nagytermében. Nušić A hatalom, Kočić Borz a bíró előtt című műve meg más jelenetek, szavalatok, zene, ének volt műsoron szerb és magyar nyelven. Az előadás magyar—szerb kézfogással kezdődött a színpadon Burić Mirko, a Budućnost elnöke meg Takács István, a több évtizede ismert agrárszocialista napszámosember között: zdravo, družo — barátság, elvtárs. Se a pártban, se a SKOJ-ban Zentán nemzetiségi alapon semmiféle bonyodalom nem volt. Az osztályhelyzetből adódóan olyan fölfogás uralkodott, hogy nekünk, proletároknak, dolgozó embereknek össze kell fognunk nemzetiségre való tekintet nélkül, és úgy érzem, meg akkor is úgy éreztem, hogy itt kizárt bármiféle elkülönülés, nézeteltérés.

Megjegyzem, a zentai pártszervezetnek az 1938—1940-es években nem volt szerb tagja sem a helyi szerbség sem a telepes lakosság soraiból. A főleg magyar munkásokból alakult sejtek nem kerültek szorosabb kapcsolatba szerb haladó körökkel és egyénekekkel, hogy soraikból is felvehettek volna tagokat. A JKISZ szervezete létesített ilyen kapcsolatokat már az indulásnál, beszervezett telepes, de helyi szerb fiatalokat is, és ezek közül néhányat felvettek a pártba is. Volt a pártnak két zsidó tagja: dr. Gerő István fogorvos és Spiró Mátyás joghallgató, az előbbi igen tevékeny tagja volt a JKP helyi bizottságának is.

Vajdaság-szerte a kisebbségek, a magyarok részvétele is igen számottevő volt a munkásmozgalomban. Ehhez bizonyára hozzájárult a pártnak a nemzeti kérdésben elfoglalt következetes álláspontja is. Az itteni magyarság tehát a munkásmozgalomtól várta kisebbségi jogainak érvényesítését is. A JKISZ ülésein felmerültek-e ilyen kérdések?

Hogyne. Beszéltünk a nemzeti kérdéstről. Lenin álláspontjaiból indultunk ki, meg a párt álláspontjaiból. Titónak, a JKP-nak akkor már nagyon világos, határozott álláspontjai voltak, amelyeket megkaptunk a Proleterben, a Komunistban vagy szóbeli magyarázatokban. Ezeket igen gyorsan megértette és magáévá tette mindenki. Érthető, hogy akiknek a sorsa közös, életkörülményei többé-kevésbé azonosak, ha eltérő is az anyanyelvük, akkor is jól megértik egymást.

A JKISZ-ben kifejtett munkássága során emlékszik-e esetre, amikor valamilyen kisebbségi sérelem szóba került?

Kisebbségi sérelem? Nem.

Mondjuk arról volt-e szó, hogy az anyanyelvű iskoláztatás nincs megoldva?

Senki nem vitatta el, hogy a magyarság abban az országban nemzetileg is elnyomott. Dehát az a szerb nagyburzsoázia, a Cvetković—Maček kormány meg az előző kormányok, Sándor király meg Pavle herceg politikája, és mi ez ellen harcoltunk, egységesen, egyetértve, magyarok is, szerbek is.

Amikor ezt mondom, valakinek úgy tűnhet, mintha én internacionalistának születtem volna. Dehogy, dehogy... Se nem születtem annak, se nem nevelt ilyenné a családom, se az Alvég, se a Tiszapart, se az iskola. Akkoriban a magyarok között túlsúlyban volt a magyar nemzetieskedés. A dolgozó parasztság, részben a munkásság, a kisiparosok, polgárok úgy gondolták, azért nehéz nekünk, mert Jugoszláviában élünk nemzeti kisebbségként, és a kiút — jöjjenek a magyarok, csatoljanak bennünket Magyarországhoz. A szerbeknél is megvolt a szerb nemzetieskedés, ezt szította a hivatalos politika is, és a szerbség (a lakosság jó kétharmada magyar volt, egy része helyi szerb, más része telepes, Crna Gora-i, akiket a húszas évek elején telepítettek ide, meg volt ezer-egynéhány zsidó) nagyobb része az uralkodó nacionalizmus befolyása alá került. A JRZ mint politikai párt megkapta a szavazatok többségét, de nemcsak a szerbektől meg a zsidóktól, hanem a magyaroktól is. Köztudomású, hogy a telepeseket a régi jugoszláv kormány többek között azzal a céllal is telepítette erre a vidékre, hogy ilyen módon is változtassanak a lakosság nemzetiségi összetételén.

De nemcsak szavakban nyilvánult meg a nemzeti gyűlölet, ami eléggé áterjedt a fiatalokra, hanem néha tettekben is. A gyerekek között, főleg a Tisza-parton meg a belvárosban magyar és szerb bandák szerveződtek. Ezt így kell mondanom, hogy bandák, mert valóban azok voltak. Elég sokszor megütözköztek egymással, de úgy, hogy egyesek véres fejjel hagyták el a csatateret. A város belterén volt a félbemaradt nagytemplom, magas falai ott meredeztek, a magyar csoportoknak ez amolyan fellegvára volt. Meg-megtörtént, hogy onnan kövekkel dobálták meg a szerb gyerekeket, és nem nézték, hogy a kő hova talál. Az is megesett, hogy többen közrefogtak egy magányosan haladó szerb gyereket, és elverték. Megtörtént mindennek a fordítottja is, én is kaptam ilyen verést szerb gyerekektől. Ez készítetett gondolkodásra, hogy mi is történt, miért veszekszünk, mi értelme van ennek? Rájöttem, nem érdekünk se nekünk, magyaroknak, se a szerbeknek, hogy verekedjünk. És kiváltam Bálint Laci bandájából.

Olaj volt a tűzre egyes idősebb telepések viselkedése is. Megkapták a földet és a házat, a földet azonban nemigen tudták művelni, és nem is bírták, a legtöbbjük kiadta haszonbérbe, magyaroknak. Ezek között nagy volt a földéhség, sok volt a földnélküli, napszámos, megérte volna nekik bérbe venni a földet. Amikor azonban beért a termés, meg-megtörtént, hogy a telepes a haszonbért is felvette, meg a termést is. Ha a magyar tiltakozott, akkor megverték kint a határban, a puskát is ráfogták. Ezek a telepések úgy gondolták. Övék az ország, és az egyszerű magyar parasztemberekkel, földmunkásokkal szemben így is fölléphetnek, nem kell félniük, hogy a hatóság védelmébe veszi a magyarokat. Nem is vette.

A bírósági eljárások során se?

Nem is tudok róla, hogy ilyen ügyben bíróságra mentek volna a magyarok. Ilyen körülményeken is múlt, hogy a magyar parasztok, de az egész magyar

lakosság hogyan tekintett a telepésekre (azt ne is említsem, hogy a régi jugó földreform során a magyarok nem kaptak földet). Hosszú éveken át nagy szakadék volt a magyarok és a szerbek, főleg a telepések között. Igencsak elgondolkoztam, mi itt a tennivaló, hogyan lehetne megszabadulni a félelemtől, rettegéstől, bizonytalanságtól. Ebben a vívódásomban ismertem fel, hogy a nemzeti virtusnak, gyűlölködésnek, uszításnak semmi értelme. Egy-két év alatt rájöttem, hogy a nacionalizmus nem vezet jóra. Ez részben bekövetkezett már a zentai algimnáziumi évek folyamán. Mire érettségiztünk, már több szerb gyerekkel is barátkoztunk, sokra értékeltük, hogy Vojnović pópa, aki szerb nyelvet tanított, magyarul is megszólalt az órán. Ismertem helyi szerb embereket a Tisza-parton, akik magyarul is beszéltek, és akikről láttam, hogy egyáltalán nem gyűlölik a magyarokat. Hozzánk is eljárt az öreg Savić Dušan bácsi, egy-egy kisüveg pálinkára. Szerettem beszélgetni vele, becsültem az öreget. Eljutottam egy más eszmei igazodáshoz, amelyben az emberség volt a legnagyobb érték.

Amikor a JKISZ-t megszerveztük, abban is voltak szerbek, elsősorban éppen telepes fiatalok. Gyakorlatilag az idősebb telepések is elégedetlenné váltak, nem boldogultak, és nem kapták meg azt a segílyt a hatóságtól, amit talán ígértek is nekik, meg amit elvártak. Gyerekeik legtöbbször iskoláztatták sokkal nagyobb arányban mint a magyarok, még a szegényebbek is. A felső osztályba járó gyerekek már Szabadkára jártak, ott kapcsolatba kerültek haladó népi mozgalmakkal, eszmékkel, sőt a kommunista szervezettel, a mozgalommal is. Ezek — főleg Mirko Burić és Milivoj Krivokapić a — Telepen létrehozták a Budućnost olvasókört, amit aztán a JKISZ is a lehető legnagyobb mértékben támogatott. Nagy eredményünket láttuk abban, hogy mi, fiatalabb nemzedék, szerbek és magyarok, áthidaltuk a szakadékot. A magyarok ki-kijártak a Budućnostba, a Kolóniára, a szerb kolonosták bejártak a szakszervezetbe, ha nem is sokan, de megvolt köztünk a kapcsolat.

Elérkeztünk 1941 húsvétjához, amikor Zentára „bejöttek a magyarok”...

Néhányan a JKISZ-tagok közül, főleg Farkas Nándor meg én, igen komolyan vettük, hogyha jönnek a fasiszták, akkor ellenállunk. Gondoltuk, hogy majd a hadsereg is ellenáll. El is készítettünk egy röpcédulát szerb és magyar nyelven, amelyben ellenállásra hívtuk fel az embereket (a Manojlović ügyvéd irodájában gépeltük, záróra után, a kulcsot Vasa Roknić, az ügyvédbojtár adta nekünk, akit Belgrádból ismertem mint kommunistát). Ahogy forrósodott a helyzet, és bekövetkezett március 27-e, a puccs, de ugyanakkor a nagy tömegmozgalmak is, és érvénytelenítették a csatlakozást a hitleri paktumhoz, időszerűvé vált, hogy megcsináljuk a tervezett röpcédula-akciót. A pártbizottság azonban ezzel nem értett egyet, mondván, hogy ellenállás vagy lesz, vagy nem, és ha ezt a röpcédulát (amelynek szövegét együtt fogalmaztuk a párttitkárral, Nagyabonyi Vincével) terjesztjük, akkor a bevonuló hatóság mindjárt látni fogja, hogy itt komoly szervezkedés van, és lebukhatunk. Végül Farkas meg én nem tudtunk mást tenni, elégettük a pártszervezet 300 példányban megsokszorosított szövegét.

A JKISZ-ből kapott utasítás miatt se helyeseltük ezt. Amikor ugyanis március 27-én a rádió bement a Cvetković—Maček kormány megdöntésének hírére, Kikindán megkerestem Milorad Arsenovot. Készülni kell a fegyveres ellenállásra — mondta egyértelműen.

Április 6-án reggel Zenta lakossága látta, hogy német repülőgépek rajai

repülnek fölöttünk Belgrádot bombázni. Visszatérőben egyes gépek Zenta felett is köröztek, géppuskáztak, a vasútállomásnál néhány ember életét vesztette. A Tiszán egy fűzfalombbal jól álcázott hadihajó rálőtt egy német gépre, az egy ideig kereste, de nem tudta megtalálni. A jugoszláv hadsereg pedig kezdett visszavonulni. Néhány napon át jöttek az egységek Bánátról is, át a zentai hídon, és kanyarodtak dél felé.

Amíg a német repülőgépek kötelékei délnek repültek a fővárost bombázni és a Tisza-parti polgárok, kisemberek, parasztemberek, munkások, iparosok nézték őket, kicsit el voltak ragadtatva a német technika fölényétől, meg örültek, hogy elkezdődött a támadás Jugoszlávia ellen, mert számukra ez azt jelentette, hogy jönnek majd a magyarok. Én azokban a pillanatokban, ott az utcánk sarkán szembeszálltam az ilyen nézetekkel, és fennhangon erősítettem, hogy se Hitler, se Horthy nem hoz nekünk felszabadulást, csak a Szovjetunió hozhatja meg az itteni dolgozó emberek igazi szabadságát. A polgárok közül egyesek fölhördültek, dühítette őket, amiket mondtam.

Csak néztük a jugoszláv hadsereg visszavonulását. Mintha minden tisztjének, katonájának kitörölték volna emlékezetéből a fogadalmat, hogy védi a hazát. A magyar hadsereg még nem jött. Nagypénteken, 11-én hajnalban nagy robaj ébresztett fel: a jugoszláv hadsereg felrobbantotta a hidat a Tiszán. Az utolsó egységek is elvonultak. Aznap este megjelentek a magyar elővédék a városban. De megjelentek civilek is, gyanús alakok, és elkezdték letartóztatni az embereket, főleg azzal az ürüggyel, hogy a házukból lőttek. Volt ebben egyéni bosszú is a helyi magyarok részéről. A honvéd kötelékek szombaton, 12-én vonultak be a városba.

Tény, hogy a város magyar lakosságának döntően nagyobb része felszabadítóként fogadta Horthy Miklós katonáit, kaláccsal, borral, virággal, tapssal, éljenzéssel, végig a Szabadkai utcán. Folytatódott az előző esti akció, betörték a telepes házakba, embereket hurcoltak el, a városi csőcselék széthúzta a telepesek vagyonát. Az egyik házba egy honvéd bedobott egy kézigránátot, az egész Samardžić-család ottveszett, tizenketten, a nagyapától a legkisebb unokáig. Embereket lelőttek az utcán, a szerb temetőcsősz is, azzal a megindoklással, hogy a temetőből is lőttek. Lövéses hallatszottak, de megrendezett lövöldözés volt az, nem ellenállás, provokatórok adták le a lövéseket. Azt hiszem, talán egy-két olyan szerb ember akadt, aki tényleg rálőtt a honvédekre, sikerrel vagy sikertelenül, de említésre méltó ellenállás velük szemben nem volt (kommunista vagy ifjúkommunista egy sem lőtt). Megtelt a börtön, aztán éjszaka vitték a Tiszára az embereket, lelőtték és bedobálták a folyóba őket. A felszabadulás utáni kutatások során sikerült elkészíteni azoknak a talán teljes és pontos névjegyzékét, akiket ezekben az első napokban megölték, szám szerint hetven-egynéhány embert.

A megszállás első napjaiban mennyire volt a megszállónak pontos nyilvántartása a kommunistákról?

Az első időben nem volt. A régi jugó zentai és nem csak zentai rendőrség nyilvántartása valószínűleg legnagyobbbrészt rendelkezésükre állt, de a párt és a JKISZ zentai szervezetéről ott adatok nem voltak. Mindamelllett, hogy a JKISZ az ifjúság körében ennyire kifejlesztette tevékenységét az illegális, féllegális és legális munkaformákban is, az ifjúkommunisták nem buktak le, a zentai pártszervezet tagjai sem. Így azt hiszem, hogy a zentai városi katonai parancsnokság rendőrség-részlege 1941 júniusában—júliusában még nem ren-

delkezett adatokkal. Mégis, 1941. június végén, amikor Hitler csapatai elindultak a Szovjetunióba, és Magyarország is hadat üzent a Szovjetuniónak, az általános vezérkari utasítás alapján őrizetbe vették a kommunistagyanús elemeket. A szakszervezetre, a munkásotthonra vonatkozó adatokból indultak ki, itt külön rendelkezésükre állt a régi nyilvántartás, és ebben szerepe volt annak is, hogy a királyi kormány 1940 utolsó napjaiban betiltotta az URSS szakszervezeteket, és a rendőrség a zentai szervezetek irattárát is lefoglalta.

Június 28-án letartóztatták Nagyabonyi Vince párttitkárt, Patócs Vilmos párttagot, Gombos Béla JKISZ-tagot meg engem, aki a JKISZ titkára és a párt helyi bizottságának tagja voltam. Ott voltunk a kezükben. A kihallgatáson tagadtuk, hogy bármiféle kommunista szervezkedésről tudomásunk volna, még kevésbé, hogy mi ilyesmiben részt vettünk. Engem külön amiatt faggattak, hogy mint egyetemi hallgató miért jártam a munkásotthonba, a szakszervezetbe, mi keresnivalóm volt a munkások között. Azt mondtam, hogy magyar helyesírási tanfolyamot vezettem, amire felkértek. Valóban vezettem helyesírási tanfolyamot is — többek között. Időközben letartóztatták még Farkas Nándor JKISZ-tagot és Mészáros Károly párttagot, aki Belgrádból jött haza a bombázás után. Rajtam kívül mindenkit kiengedtek augusztus 9-én, engem tartottak leggyanúsabbnak, és a városi katonai parancsnok véghatározatával internáltak a topolyai táborba. Volt néhány mozzanat, ami számukra alapul szolgálhatott.

Amikor letartóztattak, több könyvet elvittek tőlem a Tisza-parti házunkból, így Rézler Gyula: A magyar munkásság kialakulása című munkáját vagy egy könyvet a Szovjetunióról, amely Budapesten jelent meg. Volt ugyanis valamivel több mint másfél év a Hitler—Sztálin-egyezmény időszakában 1939 augusztusától, amikor Budapesten is megjelenhettek olyan kiadványok, amelyek a Szovjetuniót pozitívan mutatták be. Kihallgatásomkor a rendőrkapitány azt feszegette, hogy egyetemi hallgató létemre miért érdeklődök ilyen dolgok iránt. Aztán külön rámutatott egyes lapszéli jegyzeteimre, vagy arra, hogy némely szövegrészeket aláhúztam, azzal a megjegyzéssel, hogy különös figyelemmel tanulmányoztam én ezt a könyvet a Szovjetunióról.

De nem csak ez volt. Mialatt ellenem a vizsgálat folyt, a házunk udvarában és környékén az emberek arra lettek figyelmesek, hogy fogynak a csirkék. Meg is láttak egy menyétet, ahogy beszaladt a szalmakazlunk alá. Közben átforgatták a szalmakazlat, előkerültek bizonyos iratok. Amikor a menyét fészékét megtalálták a kazal alatt egy jutazsákon, kihúzták a zsákot, abban jó sok puskagolyó volt elrejtve. A szomszédok is részt vettek a menyétüldözésben, és csakhamar híre ment, hogy elfogták a menyétet meg nem tudom hány kölykét, de annak is, hogy miket találtak még. Anti bátyám nem jó szemmel nézte a működésemet (volt eset, hogy nálunk tartottunk illegális JKISZ-ülést, és hogy zavarjon bennünket, képes volt kicsavarni a biztosítékot, de mást azért nem tett ellenünk), és amikor előkerültek ezek a dolgok, külön a puskagolyók, azt mondta, ő ezt mind elviszi a rendőrségre. Homolya Laci bácsi, a szomszéd szólt közbe: — Ne tegyetek ilyet, az isteneteket, statárium van. Misát fölakasztják érte. — A másik bátyámhoz, a fiatalabbikhoz fordult: — Vince, rakd ezt egy szatyorba, ülj a csónakba, és cserzd le a Tisza fenekére. — Vince így is tett, úgy hogy ezekből a dolgokból a rendőrség kezébe semmi sem került.

Csak a híre . . .

A híre igen, és annak nyomán külön vizsgálatot folytattak, de Homolya Laci bácsi meg az édesapám kioktatták mindazokat, akik ott voltak, hogy mit mondjanak, és tagadják, hogy valamiféle iratokat vagy puszkagolyót találtak nálunk. A mese keringett, változott, később mesélte apám, hogy miár gépfegyverről sőt repülőgépről is beszéltek. Megtörtént, hogy a nyomozók közrefogtak egyes embereket, külön a gyerekeket, akik a menyétüldözésben részt vettek, meg is pofozták őket, de valamennyien kitarítottak amellet, hogy csak menyétkölyköket találtak. semmi mást. Bizonyítékhoz tehát nem jutottak, de a híresztelés alapján növekedett a gyanú, és nem helyeztek szabadlábra, hanem internáltak.

A JKISZ milyen akciókat szervezett a megszállás után?

Egy darabig eléggé nagy volt a passzivitás. A pártbizottságnak az volt a véleménye, hogy konspirációs okok miatt meg se ismerjük egymást az utcán, mert nem tudjuk, milyen ez a hatóság, mit tud. Határozott utasítást adtak, hogy ne tartsunk összejöveleteket, sőt még olyan vélemény is volt a pártbizottságban, hogy várjuk meg a kapcsolatot a Kommunisták Magyarországi Pártjával. Mi JKISZ-tagok ezt részben betartottuk, részben nem. Naponta találkoztunk néhányan JKISZ-tagok (Farkas Nándor, Horti István, Nagy Mélykúti János). Első és legfőbb tennivalóként azt jelöltük ki, hogy nyújtunk védelmet a telepéseknek, JKISZ-tagoknak, mert megtörtént az is, hogy a honvédek puskacső elé állítottak egyes telepéseket. Hemző János, egy magyar JKISZ-tag pedig a telepések elé állva azt mondta, inkább őt lőjék le, mint azokat a becsületes embereket. Előfordult, hogy valahova becsöngettek és Gombos Béla JKISZ-tag nyitott nekik ajtót azzal, hogy más nincs a házban, csak ő, pedig benn voltak a telepések is.

A másik feladat az volt, hogy gyűjtsünk fegyvert. Amikor 11-én a reggeli órákban a zentai kaszárnyából elvonult az utolsó régi jugó egység is, hátrahagyott elég sok puskát, töltényt, lovat, nyeret, zsírt, lisztet, a nép meg mindent széthúzott. Onnan vittünk mi is puskát, kézigránátot, töltényt, nem sokat. Sajnos úgy alakultak a dolgok, hogy ezeket nem használtuk.

A megszállás utáni napokban mi, JKISZ-tagok úgy működünk, ahogy tudunk. A pártbizottság, a pártszervezet magunkra hagyott bennünket, mi továbbra is csináltuk a fasisztaellenes propagandát. Amikor jobban megszerződött a megszálló hatóság, akkor már óvatosabbak lettünk. A zentai polgárok a városi katonai parancsnokság illetve a városi eljáróság civil részének a szolgálatába álltak. Gyakorlatilag minden fontosabb pozícióba Magyarországról jött embert tettek, nem idevaló „csetnik-magyart”, de kevésbé jelentős hivatalnoki munkákra meghívtak helyi embereket is. Igencsak felfigyeltek azokra, külön a fiatalokra, akik nem mentek. Emlékszem, egyszer valaki dühösen kirohant rám az utcáson az emberek előtt: — Na, te se mész, Misa, te kommunista, téged is be kellene dobni a Tiszába, ahogy a dobrolvoljacokkal csinálták. — Akkor Horti Istvánnal meg Farkas Nándorral úgy ítéltük meg, hogy talán célszerű lesz nekünk is vállalni valamit. Gondoltuk átmenetileg vállalunk valami jelentéktelenebb munkát, hogy ne szúrjunk szemet senkinek, ne legyünk gyanúsak. Ez azt is jelenti, hogy beférkőzünk a megszálló apparátusába, és valami hasznosat is tudunk tenni a párt és a JKISZ számára. Április 18-a táján vállaltam gépirói munkát. Az egyik gazdasági hivatali tiszt mellé osztottak be, diktált fogyasztásianyag-igényléseket, leltárakat stb. Nem volt sok munka, és szabad időmben ott bent

a mi propaganda-szövegeinket gépeltem matricára vagy vegyi indigóval, amit aztán hektográf masszán sokszorosítani lehetett. Másrészt — főleg Horti meg én —, elvittünk a városházáról vegyi indigót, sokszorosításhoz papírt, hektográf masszát, matricát, olyan dolgokat, amelyek jól jöttek a JKISZ és a párt technikájának.

Két hétre rá Budapestre mentem beiratkozni az egyetemre (a párt meg a JKISZ álláspontja is az volt, hogy menjünk és kérjük mindjárt a katonai halasztást). Amikor visszaérkeztem, Zentára jött Mayer Ottmár, és üzent, hogy beszélni akar velem a rakparton. Akkor mondta meg, hogy a párt helyi bizottsága nagyon elítéli, hogy dolgozni jártunk a városházára. Persze első-sorban engem kellett bírálni, mert én voltam a JKISZ helyi bizottságának a titkára. Mellesleg, mondom, belépett a városházára dolgozni Katona János, az egyik legrégebbi zentai kommunista, Takács István, az öreg agrárszocialista párttag és Thurzó Lajos is. Mindegy, a párt helyi bizottságában nagyon rossz véleményvel voltak erről a lépésemről, és azt mondták Mayer Ottmárnak, hogy ne is hívjon meg a bizottság ülésére, mert akkor ők nem jönnek (első-sorban Lövei Mihály vélekedett így). Ottmár azt mondta: — Lehet beszüremelni a megszálló apparátusába, de csak akkor, ha előzőleg megbeszéled a pártszervezettel, és megkapod rá a beleegyezést. Így nem tudják, mi történt, és azt hiszik, hogy árulást követtél el, habár megmondtam nekik, kizárt dolog, hogy Olajos Mihály átállt az ellenség oldalára. Nem tudtam őket meggyőzni, hogy hívjunk meg, és nyilatkozz, pedig akkor másként alakulhattak volna a dolgok. Tényleg nagy politikai hibát követtél el ezzel a lépéssel, és megmondom neked, hogy ez egész életeden át kísérni fog. — Igaza lett. Nagyon őszintén, emberien beszélt, meghallgatott, minden szavamat mérle-gelte, ami akkor nagyon jólesett.

A helyi pártbizottság úgy döntött, hogy levált a JKISZ titkári pozíciójából, ugyanígy Horti Istvánt a JKISZ helyi bizottsági tagságáról, párton kívül helyez három hónapra, tehát a párt helyi bizottságában se lehetek. Politikai munkát folytathatok a három hónap próbaidő alatt, de csak olyan emberekkel, akik nem tagjai se a pártnak, se a JKISZ-nek. A párt- és JKISZ-technikát pedig vigyem el Nagyabonyi Vincének, a párttitkárnak. Látva a helyzetet, elfogadtam a bírálatot, a technikát elvittem Nagyabonyihoz. Megmondtam Ottmárnak is, Nagyabonyinak is, hogy tettekkel fogom megmutatni, hol állok, a fasiszták vagy a kommunista mozgalom oldalán.

Amikor ezeket elmondtam Farkasnak, Hortinak, Tarapcsiknak és másoknak, nem értettek egyet a pártbizottság véleményével, szidták érte első-sorban Löveit, és arra biztattak, hogy ne hajtsunk fejet, még nekem kellett csillapítanom őket. Gyakorlatilag továbbra is együttműködtünk, gyűléseztünk JKISZ-tagokkal is, de igyekeztünk másokat is bevonni. Amikor Mayer Ottmár közölte velem a pártbüntetést, a városházán még aznap kijelentettem a főhadnagynak, hogy másnaptól nem jövök, mert beiratkoztam az egyetemre Budapesten, és arra kell összpontosítanom. Ezt tudomásul is vették, és közreműködésem egyik napról a másikra megszűnt. Amikor Hitler megtámadta a Szovjetuniót, és a városi katonai parancsnokság rendőrségi részlege a honvéd vezérkar főnökének utasítására kommunistagyanús elemek után szimatolt, egy nyomozó-detektív jelentése alapján, amelyben nem csak én szerepeltem, hanem Katona János, Farkas Nándor, Horti István és Thurzó Lajos is, a városi katonai parancsnok azonnal fölmondott mind a négyüknek. Kidobták őket, mint kommunistákat, akik beszüremlettek az apparátusukba. A fasiszták tehát így ítélték meg a lépésünket.

Mielőtt Nagyabonyi 1941. augusztus 9-én kiment volna a zentai fogdából, azt mondta: — Misa, látom, ugyanaz maradtál, aki voltál (mert a rendőrségen semmit sem vallottam be se magamról, se másról), ha kimegyek, javasolni fogom, hogy a pártbizottság szüntesse meg a büntetésedet. — Erre sor is került, és amikor a topolyai táborban meglátogatott a menyasszonyom, Nagy Mélykúti Franciska meg János, a bátyja, akkor azt az üzenetet hozták Székely Ilonától, a párt helyi bizottságának tagjától, hogy újból érvényes a párttagságom.

A táborban elég sok kommunista vagy kommunistagyanús személy volt. Egy részükről tudtam, hogy tényleg párttagok, JKISZ-tagok: Simokovich Rókus, Matko Vuković, Halász Gyula, Gál István és még sok más elvtárs. Mindjárt befogadtak a szervezetükbe, az illegális munkába, csoportokba szerveződve egyrészt a fronthelyzetet tárgyaltuk, másrészt a politikai eseményeket, a tábori helyzetet kommentáltuk. Besúgók ellen is védekezni kellett, fel kellett fedni őket, értesíteni az elvtársakat, mert a táborparancsnok igyekezett besúgókat szerezni magának. Megvitattunk nagyobb témákat is: forradalom, osztályharc, földkérdés, nemzeti kérdés stb. Egy csoportban voltam dr. Hock Rudolfal, Guszman Józseffel, Gál Istvánnal. Persze beléptem a kollektívába, oda mindenki beadta a kintről kapott élelmiszercsomagot, és a tábori porció után abból mindenki egyformán részesült. Olvasócsoportokat is szerveztünk, mert hozzá tudtunk jutni legálisan kiadott haladó könyvekhez is. A kommunistagyanúsakat külön szakaszba zárták, és amellett, hogy a tábort szögesdrótkerítés és örök vették körül, a mi szakaszunkat még a körön belül is őrizték. A nagy épület betonpadlásán helyeztek el bennünket, egy ideig még vécrére se engedtek, hanem küblik voltak. Időnként jöttek a táborba nyomozók, felsorakoztatták az egész tábort, és szemlét tartottak, néha kiemeltek valakit, és elvitték. Topolyán már működött a nyomozóközpont az úgynevezett Adám-házban, egyes táborlakókat ott nagyon megkínóztak. Voltak, akik visszakerültek a táborba, másokat elvittek Szabadkára. Amikor Rókus, Matko meg a többiek befogadtak, nagyon jól tudták, mi történt velem Zentán, de ez számukra nem volt akadály. Egyébként főleg az a gondolat, felismerés érelődött meg bennem a zentai fogdában, de még inkább a topolyai táborban, hogy az igazi harcoss ember semmilyen körülmények között sem lehet passzív. Minden körülmények között meg kell találnia a lehetséges tennivalót. 1943. április 3-áig voltam a táborban, és egész idő alatt jelen voltam a tábori párt-szervezetben, olvasócsoportokat vezettem, felolvastam, magyaráztam az eseményeket. A táborparancsnok hallott erről és figyelmeztetett, maradjak békén, mert „aki korpa közé keveredik, megeszik a disznók”.

1941. október elsejére virradóra kezdődött a zentai párt- és JKISZ-szervezet lebukása. A pártbizottság három tagját tartóztatták le: Molnár Péter párttitkárt, Nagyabonyi Vincét és Ósz Szabó Jánost. Október 6-án este megérkezett a táborba két csendőr, Gál István-Jumbó JKISZ-tag barátom megszűgta, úgy hallotta, értem jöttek, és hajnalban visznek Zentára.

Azon gondolkodtam, hogy megszököm. Mihelyt a táborba hoztak, üzenem a zentai pártszervezetnek, utasítsanak, hova menjek. Azt válaszolták, ne szökjek meg, mert nem tudnak elrejtteni, a háború nem fog sokáig tartani, várják a szovjet ejtőernyősöket. Még nehezebb helyzetbe kerültem volna, ha október 6-áról 7-ére virradóra megszököm. Mégis ezen törtem a fejem. Éjszaka kikéredzkedtem vécrére, fegyveresek kísérték, megduplázták az őrséget a tábor körül, és semmi lehetőség sem volt arra, hogy megszökjek. Hajnalban pedig szólítottak, a két csendőr láncsal összekötözte a kezem és vitt Zentára.

A Tunel vendéglőben volt a zentai Sárgaház, a nyomozóközpont. Amikor megérkeztünk, bevitték egy kis irodába, felvették az adataimat, aztán a csendőr beszólt: főfelügyelő úr, hívatják. Otthagytak egyedül, és az asztalon ki volt terítve egy nagy papír, tele nevekkal: a pártbizottság titkára Molnár Péter (őt választották titkárnak, amikor Nagyabonyi Vincét júniusban letartóztatták, és maradt azután is, amikor Vincét kiengedték), tagjai ezek és ezek, az első sejt titkára, tagjai, második sejt titkára, tagjai, a JKISZ helyi bizottsága (akkor a titkár Huszák Mihály volt, utánam Fazekas Nándort tették meg titkárnak, de ősszel elment az egyetemre Budapestre), ott az én nevem is, első aktíva, második aktíva, titkár, tagok, az egész szervezet fel volt vázolva a papírra. Visszajött a főfelügyelő befejezték a formákat, vittek a nagyterembe. Ott fálnak fordított emberek, mögöttük csendőrök. Amikor lopva jobbra-balra néztem, láttam, hogy az egész szervezet lebukott.

A kihallgatás első napján tagadtam. Próbáltam megjátszani a mit sem tudó kispolgárt. Vesse le a cipőt — mondták —, feküdjek hanyatt a padra. Összekötötték a kezem, lábam, és elkezdték verni a talpam. Amikor föloldottak, mackójárást kellett csinálnom, közben rugdostak, vertek továbbra is gumibottal. Jól elverték a tenyerem, utána folytatni kellett a mackójárást. Azután meg összekötötték a kezeimet, át kellett dugnom a térdeimet a kezem gyűrűjén, és a térdhajlatom meg a kezeim között átdugtak egy söprűnyelet, majd a hátamra fordítottak, hogy a talpam fölfelé legyen, és tovább verték.

Jajgattam, ordítottam, de semmit nem ismertem be. Ez volt az első nap. A verés után a cipőt csak úgy bírtam fölhúzni, hogy szétfeszlett a varrása. Visszaküldtek a nagyszobába.

Másnap megint megverték, szintén tagadtam.

Aznap az elvtársak próbáltak tudtomra adni egyet-mást. Molnár Péter többször keresztülhúzta jobb kezét a bal csuklóján. Ezt úgy értettem, hogy vágjam föl az ereimet. Gondoltam, ők, a munkások jól tartják magukat, de attól félnék, hogy majd én összeomlok, én, az egyetemi hallgató, amolyan értelmiséginek induló ember. Éjszaka, habár a fejemen ül a csendőr, és a villany is égett (szalmán feküdtünk és pokrócokkal takaróztunk), úgy tettem, mint aki mélyen alszik, álmában mozog, és átvettem a pokrócot a fejem felett. A kabátom bélésében volt egy zsilettpenge, előhúztam, és azzal vágtam fel az ereimet mindkét kezemen, a halántékomon, a nyakamon. Kezdem elernyedni (érdekes, hogy semmi fájdalmat nem éreztem). No, gondoltam, most majd elalszok, és többet nem ébredek föl. Egyszer csak hallom a csendőr kiáltását: ébresztő, fel! Fölkeltem, rámnézett: — Hejnye, az anyád úristenit, hát te mit csináltál! — ordított. Csupa vér voltam, de mégsem véreztem el. Vagy hamar megalvadt a vérem, vagy nagyobb eret mégsem vágtam át. Kivezettek a kútra, hogy mossam meg magam; és visszavittek.

Jött a harmadik napi kihallgatás. Akkor vertek el a legjobban. A padon 170 gumibot-ütést számoltam meg. Aztán vastag madzagból hurkot vetettek a herémre és rángatták, egyszer úgy éreztem, hogy az egész pad megmozdult velem. — No, neked se lesz már gyereked. — mondták. Aztán ugráltak rajtam, rámültek egyszerre hárman is. Utána fölállították velem a padot, és a fejemre húztak egy zsákot frissen reszelt tormával, azt tömködték a számba, az orromba, a szemembe. Úgy éreztem, megfulladok. Ez jó is lesz, fulladjak meg. Azzal indultam ebbe a csatába, és fogadkoztunk egész mozgalmi munkánk során, hogy árulók nem leszünk, tagadunk, és az életünket is feláldozzuk. No, eljött az a pillanat — gondoltam. A fájdalom enyhült, kezdtem teljesen elalélni. Észrevették a nyomozók, levették a tormát, leoldottak, leestem a

padról, elkezdtek locsolni, és valahogy visszanyertem eszméletemet. Semmit nem ismertem be. És ezen a napon, amikor a legjobban megkínóztak, ki se nyitottam a szám, egy jajt se mondtam. Most már nyilvánvaló volt, hogy tudják, ki vagyok, és szentől szemben állok én, a kommunista a fasisztákkal, itt most már nincs értelme semmit sem megjátszani, ez most már nyílt csata.

A harmadik napon délután meghozták Adáról Bakos Kálmánt. Sokra becsültem, hogy földmunkás létére ennyire kiművelődött, ennyit tanult. Kezélába össze volt láncolva, odaültették a közelembe, sikerült néhány szót váltanunk, és azt mondta: — Te, Misa, azt, hogy Adorjánon voltunk te meg én, embert kerestünk, akiből majd kommunista lesz, de nem találtunk, azt én beismertem. — Beismerte a szabadkai értekezletet, ahova együtt mentünk a zentai járásból megbeszélni a tiltakozást, az URSS szakszervezetek betiltása ellen. Azt mondta: — Ezt nem lehetett kivédeni: — Hát, ha Bakos így beszél — gondoltam —, akkor mi értelme, hogy én itt veretem magamat. Időközben Lövei is tudtomra adta, hogy vallott, Reckeji Bözsi is. Így elég sok részletet megtudtam, amit már elmondtak. Ekkor jöttem rá, hogy Molnár Péter kezét kézzel fűrészelő üzenete az volt, hogy beszéltek, vallottak.

Arra számítottam, ha beszélek, ha nem, élve ki nem jutok: halálra fognak ítélni. És a negyedik napon a kihallgatást azzal kezdték, hogy szembesítettek Nagyabonyi Vincével, a volt párttitkárral. Ott volt az asztalon az írógép, a festékpárna, a hektográf-massza, papír, sokszorosító eszköz. Nagyabonyi így vallott:

— Vince, mi ez?

— A párt technikája.

— Hogy került ez hozzád?

— Olajos Misa hozta.

— Ez az az Olajos Misa?

— Ő az.

Akkor én itt már semmi újat nem mondhatok. Amikor újból vittek kihallgatásra, azt mondták: — Misa, látod a helyzetet, akarod, hogy mi írjuk a jegyzőkönyvedet, vagy megírod te magad? — Ez utóbbiban lehetőséget láttam arra, hogy csak azt mondjam, amiről biztosan tudtam, hogy már mások bevallották. Adtak papírt, ceruzát, visszavittek a nagyszobába, és elkezdtem írni. Írtam egy keveset, megálltam, mondván, hogy fáj a kezem. Közben megtudtam valamit, akkor megint írtam, és ez eltartott két-három napig. Tényleg sikerült úgy megírnom, hogy egyetlen új adatot, nevet nem közöltem.

Kétszer-háromszor hívtak a jegyzőkönyvező szobába. Mindig úgy történt, hogy a felügyelőt hívták telefonra, hívatta a főfelügyelő úr stb. Magamra maradván szétnézhettem, az asztalon, a nyitott fiókban jegyzőkönyvek, a Horti Istváné, a Zabos Józsefé, a Josip Langové. Sikerült kicsit beleolvasnom és láttam szövegrészeket, amelyekben a nevem, a JKISZ-beli ténykedésem egyes mozzanatait voltak. Összeszámoltam, tizenkét elvtárs beszélt rólam addig, amikor írni kezdtem a magam jegyzőkönyvi vallomását.

Egyszer kivittek bennünket fát vágni, és éppen Nagyabonyival kerültem egy fűrészhez, mutatja: — Misa, ez így jött. — és húzta az ujját föntről lefelé.

A zentai szervezetről a legfontosabb adatokat a zentai letartóztatások előtt megtudták a nyomozók, valószínűleg a szabadkai nyomozóközpontban, a Sárgházban, azoktól, akiket már előbb letartóztattak, és sikerült megtörni őket. Zentára már úgyszólván kész névjegyzékkel jöttek, azért is kezdték a letartóztatást a pártbizottság titkárával, tagjaival, így mentek tovább.

Ez a Tunel-beli vívódás teljesen fölkapart. Addig úgy gondoltam, hogy a végsőkig ellenállok, ha rámegy az életem, hát rámegy. Aztán jött a nagy vívódás, amikor kitűnt, hogy minden odaveszett. És egy nagy csalódás. Nem ezt beszéltük meg. Így aztán a zentai párt- és JKISZ-szervezet a fasiszták elleni harcban a megszállás idején tett valamennyit, de nem sokat, és harunktól a fõlszabadulás napjáig egy fasiszta se harapott a fûbe.

Másként történt a JKISZ néhány kolonista tagjával, aki 1941 áprilisában— májusában Zentáról Crna Gorába mentek és fegyveresen harcoltak a megszállók ellen — Mirko Burić, Nikola Zeković, Milivoje Krivokapić. Lazar Slavnić-Šucko helyi szerb gépészmérnök-hallgató 1943-ban Budapestrõl átszökött Szlavóniába, és ott lépett be a Népfelszabadító Hadsereg egyik operatív egységébe. Ősz Szabó János, a JKP helyi bizottságának tagja a börtönrabok keleti frontra vezényelt századából átszökött a frontvonalon, mint tudjuk, Szõnyi Márton csoportjának politikai biztosaként esett el a Bükk hegységben. Voltak tehát a JKISZ és a párt zentai szervezetének olyan tagjai, akik már 1944. október 8-a elõtt is lõttek az ellenségre, ha nem is Zentán vagy Vajdaságban.

Hogy szabadult ki a topolyai táborból?

A bácskai kommunisták elleni nagy nyomozás után úgy ítélték meg, hogy a JKP és a JKISZ tagjait már fölfedték, és a táborban levõ kommunistagyanúsak egy részét is ki lehet engedni. Nem kis része volt ebben annak, hogy a hitleri hadak 1941 telén megrekedtek Moszkvánál és Leningrádnál. Volt a táborban egy internált, Komlós Márton, művelt ember, jó társalgó. Zsári Árpád rendõr-fõfelügyelõ, a tábor parancsnoka be-behívatta irodájába beszélgetésre. Mindketten megjárták Oroszországot az elsõ világháborúban, volt elég sok közös témájuk, és nem volt olyan nehéz Komlósnak földiézni Zsári elõtt, hogy milyen helyzetbe kerülhettek a német csapatok a kegyetlen orosz télben, és mi mutatkozik meg a Vörös Hadseregnek ebben az offenzívájában. Akkor Zsári visszakozott. Addig különben elég goromba volt az internáltakhoz, de most egy kicsit megszéldült, és kezdett másképp viselkedni. Kezdte egyes internáltak, csetnikgyanúsak, kommunistagyanúsak ügyét tanulmányozni, és meglátni az érveket, amelyek az internált mellett szólnak. Aztán, amikor 1942-ben Hitler elõrenyomult Sztálingrádig, akkor megint elveszítette az eszét. Utána jött a fasiszták sztálingrádi veresége, de akkor Zsári már nem is volt a táborban. Leváltották anyagi természetû piszkos ügyei miatt, mert a kincstári vagyonból elég sok csomagot hazaküldözgetett Debrecenbe, valószínûleg az internáltak csomagjaiból is, meg zsarolta a módosabb internáltakat.

Csaknem minden internált kérvényezte, hogy engedjék ki. Én is kérvényeztem, meg apám is. Apámnak sikerült Várhidy Árpád zentai rendõrkapitány-nál elérni bizonyos megértést, és a zentai rendõrkapitányságtól jött egy kedvezõ vélemény, hogy rendõri felügyelet mellett engedjenek ki. A táborparancsnok is írt ilyet, sõt a sztálingrádi események után Radnay Márton rendõr-fõfelügyelõ, aki Zsári piszkos dolgait jött kinyomozni, nagyon jól látta, mi történik a keleti fronton. Kereste a módját, hogy tegyen valamit, ami késõbb jól jöhet neki, ha összeomlik a fasiszta hatalom, hogy íme õ segített valakinek, akit a fasiszták üldöztek. Így õ is az új táborparancsnoknak jó véleményt mondott rólam, ez meg úgy továbbította a belügyminiszternek, hogy engedjenek ki. Akkoriban meglátogatott Mészáros Károly azzal az üzenettel, hogy

szökjek meg. De azt is mondta, ha megvan a kilátás arra, hogy kiengednek, akkor ne szökjek, mert kint nagyon nehéz biztosítani az illegális tartózkodási helyet. Láttam, hogy az ügyem jó véleményezésekkel ment el a belügyminiszterhez, és reméltem, hogy hamarosan kiengednek. Ki is engedtek 1943. április 7-én.

Sőt, mellékeltek még egy hamis bizonylatot is arról, hogy nemzetőr volt a magyarok bejövetelekor . . .

Az is volt. Apám ilyen papírt is csatolt a beadványához. A Tisza-parti emberek tanúskodtak ilyen értelemben, (...) habár ténylegesen én nemzetőr nem voltam.

A Tunel-beli nyomozás statáriális bíraskodással ért véget 1941 novemberében. Tíz embert halálra ítélték, abból négynek az ítéletet sokévi börtönre változtatták, hatot pedig fölakasztottak: Molnár Pétert, a párttitkárt, az egyetlen magyart a kivégzettek között, és öt zsidót: dr. Gerő Istvánt (a pártbizottság tagját, fogorvos volt, nagyon jó elvtárs, sokat jelentett a működése a pártbizottságban), Spíró Mátyást, Lőwi Dénest, Lőwi Károlyt, Müller Istvánt (ő vállalta a rohamosztatok katonai vezetését). A zsidókat tehát az egyetlen Bienenfeld Aladár kivételével mind halálra ítélték és felakasztották, mert a fasiszta propaganda igyekezett zsidó összeesküvésnek feltüntetni a dolgot, hogy a zsidó ámitásnak dőltek be a magyar és szerb munkások, értelmiségiek, diákok.

A többiek ügyét nem statáriális bíróság tárgyalta, hanem katonai. Többségüket rövidebb börtönbüntetésre ítélték. Szabadkán töltötték le büntetésüket. Akitet több évre ítélték, azokat elvitték Szegedre, Vácra, Székely Ilonát Márianosztrára, csak ő meg Miroslav Birclin került vissza. Nagyabonyi Vince akkor veszett oda, amikor a fasiszták a rabokat nyugatra hurcolták, a németek lelövéldözték őket Eperjes környékén. Engem október 22-én visszavittek a topolyai internáló táborba, összeláncolt kezekkel, láncpórázon. Zsírly táborparancsnok azzal fogadott, hogy Adán kivégeztek két kommunistát (Bakos Kálmánt és Halász Józsefet), és rám is ez vár, ha nem maradok békén. A nyomozók kicsinek ítélték a bűnömet. Amit a régi jugoszláv állam ellen tettem, azért ez az állam nem üldöz, mondták. Júniustól meg letartóztatásban voltam. Két év múlva kitűnt, hogy mégis feljelentettek a szegedi Királyi Törvényszéken.

Az 1941-es nagy lebukás után már 1942-ben újabb ifjúsági csoport alakult Zentán. Horti István szervezte, aztán párt-csoport is, Milan Džanić irányította alatt, aki Budapesten létesített pártszervezetet, a tartományi pártbizottság utasítására. Ezek a csoportok is lebuktak 1943 tavaszán vagy nyarán. Farkas Nándor nem került a Tunelba 1941-ben, de 1943-ban lebukott a Džanić-féle szervezettel, a zentaiak közül még Mészáros Károly és Nagy Mélykúti János is. A két utóbbit meg Horti Istvánt a sátoraljaújhelyi börtönbe vitték, részt vettek a kitörésben 1944. március 22-én, Horti meg Nagy Mélykúti akkor halt meg.

A párt és a JKISZ szervezkedésének Zentán az volt az első nagy eredménye, hogy a felszabadulás pillanatában ott voltunk néhányan kommunisták, JKISZ-tagok, munkásmozgalmi emberek, szakszervezeti aktivisták, akik azonnal bekapcsolódtunk a munkába, és volt annyi erőnk — szerbeknek, magyaroknak közösen —, hogy a felszabadulás utáni napokban, órákban városunkban nem volt interregnum, se a régi jugó reakció nem jutott hatalomra, még

átmeneti időre sem. A népfelzabaráítási bizottság az első pillanatban kilépett illegálitásából. Jó Lajos alakította meg 1944 márciusában, elnöke Izidor Nešić volt. Habár Zentán voltam azokban az időkben, engem mégsem kapcsol- tak be, mert szigorú utasítást kaptak, hogy senki olyat ne vonjanak be, aki a rendőrség kezében volt, és figyelik mint kommunistát.

Mondani kellene még valamit a Budapesten eltöltött napjairól, az ottani légkörről, ismeretségeiről . . .

Amikor a táborból kiengedtek, éppen május elsején mentem ismét Buda- pestre, beírni a szemesztert, és újból katonai halasztást kérni. Délután kimen- tem Csepelre, egyszercsak hozzám lépett két civil és igazoltatott. Mit keres maga itt? — kérdezték. Mondom, eljöttem nézelődni, gépészmérnökhallgató vagyok a József Nándor Műegyetemen, érdekel Csepel. — Nem jól tette, hogy május elsején jött ide. — mondták. — Bocsánat, — mondtam —, ez nekem eszembe se jutott. — Elengedtek, persze mindjárt félbeszakítottam a csepeli sétát.

Az különben fegyvergyár volt már akkor is . . .

Persze, a német hadiiparnak dolgozott. Később egyetemi hallgatóként men- tünk is tanulmányi csoportokban egyes részlegeibe.

Az egyetemen simán ment a beiratkozás, megkaptam a katonai halasztást is. Ellenben a létfenntartás már akkor tavasszal nehéz volt, ősszel még ne- hezebb. Farkas 1941 óta tanult Budapesten, és hozzá fordultam tanácsért. Néhányszor bejelentetlenül a kollégiumban aludtam, végül találtam albérleti szobát egy munkáscsaládnál. Farkas kapcsolatba hozott a Győrffy István kollégium vezető embereivel: Kardos Lacival, Hegedűs Andrással, Szűts Fe- renccel, Gyenes Antallal. Kértem, vegyenek fel a kollégiumba. Fel is vettek még a nyári szünidő előtt, de a beköltözést őszre halasztottam. Hazamentem Zentára. Csakhamar értesítést kaptam a győrffystáktól, hogy Dunavecscén táborozást szerveznek, menjek. Kedvem volt, mentem, az anyagi feltételek elfogadhatók voltak számomra, a zentai rendőrség pedig elengedett. Két hé- tig tartott, augusztus első felében. Ott kerültem közelebbi kapcsolatba a győrff- ystákkal, és akkor láttam meg teljesebb mivoltában, hogy a Győrffy-kollé- gium (bár védnöke Zsindely Ferenc, a Horty-kormány minisztere meg Tüdőš Klára, a felesége volt) egy haladó szervezet, fasisztaellenes, vannak köztük kommunisták is. A beszélgetésekből csakhamar kitűnt, hogy szobatársamnak, Hegedűs Andrásnak illegális pártkapcsolata is van, persze ezt nem mondta meg nyíltan. Elmeséltem, honnan jöttem, ki vagyok, megbízta bennem, kel- lettem nekik. Volt bátorságuk felvenni. A dunavecsei táborba ellátogatott Er- dei Ferenc, Veres Péter, Darvas József, Nagy István, beszélgettünk, előadáso- kat tartottak. Sokat énekelünk, népdalokat Kodály, Bartók gyűjtéséből. Kom- mentáltuk a fronthelyzetet, térképen jelöltük meg, meddig jutottak a szovjet csapatok.

A stúdiumról nem sok szó esett. Különböző szakokra jártunk, az azonos szakokon lévők tárgyaltak ezt-azt, de elsősorban a magyarországi helyzet, a magyar nép, a magyar parasztság, munkásság sorsa foglalkoztatott bennün- ket. Ott láttam Jeszenszki Erik, Mőd Aladár könyveit, habár inkább népies irányzatú volt a tagok nagyobb része, ennélfogva a népi írók könyveit for- gattuk többet.

Milyen volt a kommunista szervezkedés Pesten a háború éveiben?

Közvetlen benyomást erről nem szereztem, ami azzal is magyarázható, hogy nagyon határozottan azt az álláspontot képviseltem, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt nem ismeri el Jugoszlávia feldarabolását, és a bácskai mozgalom a JKP irányítása alá tartozik. A másik, hogy a rendőrség számára ismert kommunista voltam, és Budapesten is rendőri felügyelet alatt álltam, (...) tehát konspirációs okokból nem volt ajánlatos velem illegális kapcsolatokat teremteni. De pártkapcsolatra léptem Farkas Nándor révén Milan Džanićtyal, a JKP budapesti szervezetével (ennek az üzenetét hozta nekem Mészáros Károly a topolyai táborba, hogy szökjek meg).

Džanićtyal kétszer találkoztam, az első beszélgetésen azt mondta, kapcsolódj be nyugodtan, biztosan nem történhet olyan lebukás, mint 1941-ben, az akkori eseményekből sokat okultunk. Farkassal tartottunk néhány megbeszélést, kezdtük megközelíteni Rehákot, más embereket, egyetemi hallgatókat, hogy pártsejtet létesítsünk. Džanić meggyőző szavai ellenére ez a szervezet is a nyomozók kezére került, 1943 júniusában kezdték felgöngyölíteni. Letartóztatták Farkast is. Soroksárra vitték, ahol nagy nyomozóközpontot létesítettek. Később az egészet áthelyezték Újvidékre, az Armijába, és 1943. július 10-én engem is letartóztattak Zentán. Vasárnap volt. Amikor az Armijába érkeztünk, aznap már kihallgatások nem voltak. Mindjárt szembesítettek Džanićtyal, ő nem mondott egy szót se, engem nem is kérdeztek, úgy látszik csak meg akarták mutatni neki, hogy engem elfogtak, és nekem, hogy Džanić is a kezükben van. Betettek az utca felőli egyik vasrácsos szobába. Ott volt Farkas is. Őt két hétig vallatták, sokkal több verést kapott, mint én 41-ben a Tunelban, villanyárammal is kínozták, csoda, hogy kibírta. Farkas megsúgta nekem, hogy miket mondott rólam, és én azt nyugodtan vállaljam, biztos nem mondok semmi újat. Másnap, amikor kihallgatásra vittek, így is tettem. Csináltak egy rövid jegyzőkönyvet, aláírtam, nem kínoztak, ott tartottak egy hétig, és kiengedtek, rendőri felügyelettel.

Volt még egy dolgom a horthysta hatósággal, a bűnvádi eljárás ellenem 1943/44-ben a szegedi törvényszék előtt az 1941-es Tunel-beli nyomozás anyaga alapján. Beidéztek még vádlottként Lövei Mihályt, Nagy Mélykúti Franciskát, Jáger Antalnét, Gombos Bélát. Két tárgyalás volt. Engem fellebbezésemre a Kúria mentett fel bizonyítékok hiányában. Franciskát elítélték egy hónapra, 1944 őszén megkapta a behívót büntetésének a letöltésére, de egy-két nappal később jött a felszabadulás, így abból a csoportból senki nem töltötte le büntetését.

1943 őszétől 1944 elejéig voltam a Győrffyben, és mondhatom, többet foglalkoztam a mozgalmi dolgokkal, mint a stúdiummal, de azért az előadásokra eljártam, az aláírásokat összegyűjtöttem, hogy a félévet hitelesíteni tudjam. Nagyon jól megértettük egymást, főleg Hegedűssel, Gyenes Tónival, Szűts Ferivel, Kardos Lacival, Tőkés Ottóval. Igen jól éreztem magam abban a társaságban, és már akkor nagy szerencsének tartottam, hogy a Győrffy-kollégiumba kerültem. Akadtak haladó szellemű emberek másutt is, de olyan szervezeten, olyan céltudatosan, annyira az egész tagságot átfogóan, mint a Győrffyben, sehol. A felszabadulás után Magyarország közéletében nagy szerepet játszottak a győrffysták, ők kezdeményezték a népi kollégiumok (NÉKOSZ) szervezését, sokan közülük felelős posztokra jutottak, közvetlenül csinálták a földreformot, szervezték az új hatóságot, a pártot.

Mi történt a zentai pártszervezettel, amíg Pesten tartózkodott?

Amíg Budapesten voltam, Zentán se pártszervezet, se JKISZ-szervezet nem létezett. Amikor a topolyai táborból kijöttem, fölkerestem Löveit, és kerestem a kapcsolatot a párttal, a JKISZ-szel. Azt mondta, Zentán nincs semmi. Menjek Budapestre, Farkashoz. Így is tettem. Átmenetileg csak annyi történt, hogy az 1943-as lebukás előtt egy ideig Zentán volt Horti István, Nagy Mélykúti János meg Mészáros Károly. Nagy Mélykúti szervezett egy JKISZ-csoportot, annak tagja volt Csíkmák Mihály, Kovácsevity István, Lackó Péter, Keceli Mészáros Béla és mások, gimnazisták, néhány munkás, egy lapot is kiadtak, de azt a csoportot is lefogta a rendőrség.

Mivel magyarázható, hogy Zentán ilyen hosszú ideig semmiféle szervezkedés nem volt?

Főleg az 1941-es lebukással. Farkassal 1944 márciusában is próbáltunk kapcsolatot teremteni. Tudomásunkra jutott, hogy Djurica Jojkic Zomborban van, Farkas el is ment hozzá, beszélt is vele, ő megadott neki egy címet Szabadkán, ott kellett volna neki találkoznia valakivel a Jogi Kar épülete előtt 1944. március 19-én. Azon a napon a német csapatok megszállták Magyarországot, és amikor Farkas odament, az épületben már a német katonai parancsnokság székelt. Várakozott egy ideig, de az illető nem jelent meg. Fel-tételezzük, hogy Joó Lajos lehetett, aki nagyon szigorúan konspirált.

Arról nem volt szó, hogy valakit maguk közül Pestről visszarendelnek Zentára, hogy szervezze a mozgalmat?

Arról nem. Ellenben szó volt arról, hogy fegyveres alakulatok létesülnek, jöjjünk Szabadkára legálisan, és aztán majd illegalitásba vonulunk, és bekapcsolódunk a fegyveres akciókba. Erről engem úgy értesített Džanić, hogy Farkas a kezembe adott egy kézzel írott levelet, szerb nyelven, amelyben engem is név szerint szólítanak meg. Amikor ezt a levelet megkaptam, nagyon megrökönyödtem, hogy miért kell az ilyesmihez levél. Ugyancsak kérte, hogy válaszoljak rá írásban, és adjam Farkasnak. Az a rossz szokása volt, hogy sok mindent feljegyzett, neveket, címeket, adminisztrált illegális szervezetben. Azt válaszoltam, hogy legálisan Szabadkára nem mehetek, rendőri felügyelet alatt vagyok. Az egész akció nem valósult meg, mert elvágta a szervezet lebukása. Akkor azt gondoltam: nem a rendőrségtől jött-e az a levél? És az én válaszom nem megy-e egyenesen a rendőrségnek, és lesz belőle corpus delicti? Nem úgy történt, de egészen felesleges irkafirkálás volt. Tudtommal Budapestről nem jött Szabadkára egyetlen hallgató vagy munkás, aki eljutott volna a fegyveres alakulatokig. Kevesen is érkeztek Szabadkára, Džanić eljutott, ott is fogták el.

Hogy „búcsúzott el” Pesttől?

Eljöttem búcsúzó nélkül, mielőtt Budapestre bombázni kezdték volna a szövetségesek. És 1944. március elejétől Zentán voltam, továbbra is rendőri felügyelet alatt.